

Vägledning om upphovsrätt och angränsande lagstiftning

Följande vägledning är ett av resultaten av arbetet med upphovsrätt och angränsande lagstiftning som bedrivs av Digisam.

Vägledningen innehåller texter och rekommendationer som tagits fram i samråd med Digisams referensgrupp för juridiska frågor.

Vägledningen fastställdes av Digisams styrgrupp den 17 december 2014. Under 2017 har den uppdaterats utifrån gällande lagstiftning. Under 2018 har avsnitten som berör personuppgiftsbehandling och dataskyddsförordningen uppdaterats.

Version 3.0. Licens CC-0. Dnr: RAÄ-2017-5088

Innehåll

Innehåll

DEL 1. UPPHOVSRÄTT.....	5
VERKET	5
<i>Vad är det som skyddas?</i>	5
VAD ÄR ETT "VERK"?	9
NÄR HAR DET SKAPATS ETT FOTOGRAFISKT VERK OCH NÄR ÄR DET FRÅGA OM EN FOTOGRAFISK BILD?.....	10
SKYDDET.....	12
<i>Hur ser det upphovsrättsliga skyddet ut?</i>	12
<i>Den ekonomiska rätten</i>	14
<i>Den ideella rätten</i>	15
NÄR BLIR ETT VERK OFFENTLIGGJORT?	17
VAD GÄLLER FÖR ICKE OFFENTLIGGJORDA VERK?.....	18
VILKA ÄR SKYDDSTIDERNÄ?	19
VAD HÄNDER OM MAN ANVÄNDER ANNANS VERK UTAN LOV?	22
VAD GÄLLER FÖR ANVÄNDNING AV FOTOGRAFIER SOM FÖRESTÄLLER VERK ELLER BILD?	23
UNDANTAGEN	24
VILKA OLIKA INSKRÄNKNINGAR FINNS DET I UPPHOVSPERSONENS RÄTT?	25
RÄTTIGHETSHAVAREN	32
<i>Hur förvärvas upphovsrätt?</i>	32
LAGTEXT, RÄTTSFALL OCH ANDRA LÄNKAR	34
OM ALLMÄNNA HANDLINGAR	36
<i>Vad är allmänna handlingar?</i>	36
<i>Vilka undantag finns det från allmän handling?</i>	37
<i>Vad gäller om man vill lämna ut allmänna handlingar?</i>	37
<i>Upphovsrätt och allmänna handlingar?</i>	38
OM PERSONUPPGIFTER OCH PERSONUPPGIFTSBEHANDLING	39
<i>Dataskyddsförordningen</i>	39
<i>Laglig grund för behandlingen</i>	39
<i>Särskilda kategorier av personuppgifter</i>	41
ANDRA LAGAR OCH REGLER OM PERSONER PÅ BILD	42
<i>Lagen om namn och bild i reklam</i>	42
<i>Beställda porträttbilder</i>	42
LAGTEXT, RÄTTSFALL OCH ANDRA LÄNKAR	43
<i>Checklista för upphovsrätt och annan lagstiftning</i>	44
<i>Frågor att ställa sig för att få reda på om verket eller bilden får användas utan tillstånd</i>	44
<i>Riktlinjer för användning av sociala medier</i>	47
<i>Checklista för sociala medier</i>	49
OLIKA REKOMMENDERADE VILLKOR OCH AVTALSTEXTER	52

Inledning

Det övergripande målet för digitaliseringen av kulturarvet är att det ska vara enkelt att hitta och använda den information som finns vid landets kulturarvsinstitutioner. På det sättet kan informationen komma till så stor nytta och glädje som möjligt. En viktig del i detta är kunskap om hur upphovsrättslagen och angränsande lagstiftningar ska tolkas i relation till digitaliseringsarbetet.

När en förändring av upphovsrättslagen öppnade för möjligheten att teckna avtalslicensbaserade avtal mellan kulturarvsinstitutioner och upphovsrättsorganisationer undersökte Digisam möjligheterna att göra detta på ett koordinerat sätt. Beslut fattades om att i en första etapp koncentrera insatserna på bild. Under ledning av Digisam och med hjälp av arbetsgrupper togs grundvillkor fram för avtalslicensbaserade avtal mellan kulturarvsinstitutioner och Bildupphovsrätt i Sverige.

Parallellt med arbetet med grundvillkoren skapades också följande vägledning för det arbete vid institutionerna som berörs av upphovsrättslagen och angränsande lagstiftningar. Förhoppningen är att den ska fungera som ett kunskapsstöd och en grund för alltifrån vardaglig hantering till strategier och planer för digitalisering. Den är också skapad för att vi ska nå målen för en så öppen, tillgänglig och användbar information som möjligt inom ramen för dagens lagstiftning och regelverk.

Den första delen av vägledningen handlar om upphovsrätt, den andra om angränsande lagstiftning och den tredje innehåller anvisningar och riktlinjer för ovan nämnda grundvillkor för avtalslicensbaserade avtal samt en rad rekommenderade villkor och avtalstexter.

Under 2017 har vägledningen uppdaterats utifrån ny rättspraxis och gällande lagstiftning.

Del 1. Upphovsrätt

Verket

Vad är det som skyddas?

Kortfattat

De verk som omfattas av upphovsrättslagens skydd är; texter, datorprogram, musikaliska eller sceniska verk, filmverk, fotografiska verk eller annan bildkonst, byggnadskonst eller brukskonst och andra typer av verk. I upphovsrättslagen finns det även skydd för närstående rättigheter som kan vara olika framföranden och prestationer. Till den kategorin hör fotografiska bilder.

Fördjupat

Det som skyddas enligt upphovsrättslagen är "litterära och konstnärliga verk", som används som ett sammanfattande begrepp. I praktiken handlar det om en hel rad verkskategorier. Sedan 1960-talets uppräknning av olika verkskategorier har det med åren tillkommit ett par. De verk som i dagsläget omfattas av lagens skydd är:

- texter
- datorprogram
- musikaliska eller sceniska verk
- filmverk
- fotografiska verk eller annan bildkonst
- byggnadskonst eller brukskonst
- andra typer av verk.

Här följer en beskrivning av vad vart och ett av dessa verk är och kan vara. Dessutom nämns olika typer av prestationer och framföranden som räknas till det som kallas för närstående rättigheter som också omfattas av upphovsrättslagens skydd.

Texter

De texter som skyddas av upphovsrätt kan vara allt från rena påhittade texter, till verklighetsbeskrivande journalistik eller läroböcker. Även brev och intervjuer räknas till den här kategorin.

Skyddet som litterärt verk kan alltså uppkomma oavsett det handlar om en skriftlig eller muntlig text. Det innebär att även improviserade tal, radio- eller TV-intervjuer kan vara

skyddade som litterära verk om de uppnår det som kallas för verkshöjd, dvs. är i viss mån unika och personligt präglade. Det kan tilläggas att det som i radio- och TV-program kan verka vara spontana och fiktiva inlägg av de medverkande, mycket väl kan utgå från ett manus och därför vara litterära verk.

Vid sidan av texter och sammanställningar av just bokstäver kan även siffror, olika typer av skrivtecken och digitala tecken vara litterära verk.

En ytterligare typ av beskrivande framställningar som har upphovsrättsligt skydd som litterärt verk är manualer och instruktioner. Det nämns även i den avslutande verkskategorin ”andra typer av verk” att kartor, beskrivande teckningar och grafik kan räknas som litterära verk.

Datorprogram

Datorprogram är en av upphovsrättslagens nyare verkskategorier. Det som skyddas av upphovsrättslagen är egentligen allt från det förberedande designmaterialet till programvaran, programmet i ”källkod” (programspråket) och det som sedan gör programvaran maskinläsbar, den så kallade ”objektkoden”. Det handlar därför om såväl sammansättningen av händelserna, uppbyggnaden av ett datorprogram och den beskrivande framställningen i ett datorprogram som skyddas enligt den här kategorin.

Genom ett tillägg till upphovsrättslagen framgår även att förberedande designmaterial för datorprogram omfattas av verkskategorin datorprogram.

Musikaliskt eller sceniskt verk

Skyddet för musikverk gäller både musiken som ljuder, finns inspelad och de nedtecknade noterna. Innehåller musikverket även text, så omfattas den delen av skyddet för musikverket. Om däremot texten separeras från musiken, så kan det mycket väl skyddas som ett eget självständigt litterärt verk.

De vanligaste typerna av sceniska verk är teaterstycken. Andra typer av sceniska verk kan vara balettföreställningar och andra dansföreställningar. Det ställs krav på att det ska följa någon form av upprättad koreografi och bilda en helhet. Enskilda danssteg är inte skyddsvärda.

Filmverk

Filmverk kan vara av en mängd olika typer. Fiktiva långfilmer, korta novellfilmer, dokumentära filmer och även reklamfilmer är några exempel på filmverk som kan skyddas av upphovsrätt. Om det däremot är fråga om enstaka bildrutor eller stillbilder ur ett filmverk, räknas det istället som fotografiska verk under förutsättning av de har uppnått så kallad verkshöjd.

Det som kan vara bra att känna till är att oredigerade videoupptagningar som enbart skildrar ett händelseförlopp, ofta skapade av amatörer, sällan uppnår så kallad verkshöjd och därför inte räknas som ett upphovsrättsligt skyddat filmverk.

Vad som är speciellt med filmverk är att de innehåller många olika upphovsrättsliga delar. Det kan handla om ett litterärt verk i form av manus, musikverk i form av den komponerade filmmusiken och fotografiskt verk i form av enskilda stillbilder. Varje sådan del kan ha skydd som separat verk, men när de ingår i filmverket som används i sig är det just den verkskategorin som ska användas.

Fotografiskt verk

Ett fotografiskt verk är ett fotografi som uppfyller upphovsrättslagens krav på viss originalitet. Det kan även handla om ett negativ eller en bildruta eller stillbild från ett filmverk.

Långt ifrån alla de fotografier som skapas av dyrbara systemkameror, mobilkameror eller enklare kompaktkameror räknas till kategorin fotografiska verk. Det har alltså ingenting med hur avancerad kamerautrustning man har. Ett sätt att ringa in vad som skulle kunna vara fotografiska verk är att utgå ifrån vem som står bakom kameran och vilka element fotografen lägger in i skapandet av ett fotografi. Finns det inslag av komposition, val av vinkel och fokus, ljussättning eller annan inverkan från fotografens sida kan ett fotografiskt verk ha skapats. Handlar det istället om en spontanbild som tas av fotografen utan tanke eller komposition är det istället fråga om en *fotografisk bild*, se nedan.

Skapare av ett fotografiskt verk behöver inte nödvändigtvis vara fotografen själv, utan handlar om den som har gjort det som krävs för att ett verk ska ha skapats. Det kan även uppstå en gemensam upphovsrätt mellan fotografen och den som har vidtagit de åtgärder som gör att det verkligen blir ett fotografiskt verk. Med sådan gemensam upphovsrätt till ett verk får inte den ena uphovspersonen använda verket utan att först ha överenskommit med den andra uphovspersonen om saken. Gemensam upphovsrätt innebär alltså att uphovspersonerna måste vara överens om hur verket ska användas, eller att de inbördes avtalar om vilken ordning som ska gälla.

Annan bildkonst, arkitektur och brukskonst

Exempel på *annan bildkonst* är konstverk, skulpturer, animationer, illustrationer, design med mera. I likhet med flera av de andra verkskategorierna är det oväsentligt i vilken teknisk form bildkonsten är skapad. Det innebär att även videokonstverk och digitala animationer skyddas av upphovsrätt som annan bildkonst.

En affisch kan mycket väl vara exempel på annan bildkonst. Beroende på hur den är utformad kan det förstås istället vara fråga om ett litterärt verk. Det kan även vara ett blandat verk med både inslag av text och bild. Då kan det handla om att affischen är föremål för så kallad

gemensam upphovsrätt för de upphovspersoner som bidragit till affischen. Läs mer om gemensam upphovsrätt ovan under rubriken *Fotografiskt verk*.

En affisch kan även föreställa någon annans bildkonst eller fotografiska verk eller bild. Om en sådan affisch inte anses vara tillräckligt självständig från det bildkonstverk eller det fotografi som förekommer, är det inte något eget upphovsrättsligt skyddat verk. Rättigheter till affischen kan visserligen ha uppstått, men den får inte användas i strid med originalverket. Läs mer nedan under rubriken *Den ekonomiska rätten*.

Arkitektur tar sikte på såväl ritningar av en byggnad som uppförandet av byggnaden i sig. Det är skapandet av byggnaden som arkitektoniskt objekt som skyddas.

Brukskonst handlar mycket om design, men till skillnad från konstverk finns det en funktionalitet eller nyttyosyfte som innebär att det är fråga om just brukskonst och inte konstverk. Möbler, klädesplagg, prylar, verktyg, instrument med mera är alla exempel på brukskonst som kan vara skyddade enligt upphovsrättslagen.

Andra typer av verk

För att inte utesluta andra typer av skapade verk från ett upphovsrättsligt skydd, än de som nu har räknats upp, har lagstiftaren valt att lägga in en ”uppsamlingspunkt” som sista punkt i paragrafen som beskriver de olika verkskategorierna. Den innebär att även om det skapade alstret inte tillhör någon av ovanstående kategorier så kan det ändå få skydd så länge det föreligger verkshöjd.

Närstående rättigheter och fotografiska bilder

Vid sidan av alla de verk som skapas skyddar upphovsrättslagen även olika prestationer eller framföranden som sker av upphovspersonen själv eller någon annan. Det kallas för *närstående rättigheter* och handlar ofta om hur just ett skapat verk uttrycks eller framförs. De som får skydd som närstående rättighetshavare kan vara utövande konstnärer (exempelvis skådespelare, regissörer, artister och musiker), producenter av ljudinspelningar, producenter av inspelningar av filmer eller andra rörliga bilder, radio- och TV-företagens rätt till sina utsändningar, framställare av kataloger eller databaser och fotografer.

Skyddet för fotografisk bild är ett grundläggande skydd som alltid tillkommer fotografen. Om fotografiet har skapats på ett sådant sätt att till exempel vinkel, ljusförhållanden eller annan påverkan på motivet har skett kan det även vara fråga om ett fotografiskt verk.

Vad är ett ”verk”?

Kortfattat

Om det som skapas är tillräckligt unikt eller självständigt har det uppnått verkshöjd. Det är då fråga om ett verk enligt upphovsrättslagen. En förutsättning kan även vara att två personer, oberoende av varandra, inte har skapat likadant. Inträffar ändå det har troligen inget av det som har skapats någon verkshöjd. Efter ett par domstolsavgöranden har det visat sig att kravet på verkshöjd är ganska lågt satt.

Fördjupat

Ett ”verk” är ett skapat alster som har uppnår något som kallas *verkshöjd*. Det är inte knutet till någon form av kvalitetsbegrepp utan kriterierna är att ett ”verk” i någon mån ska vara unikt, originellt eller självständigt. Den här originaliteten eller särprägelns ska vara kopplad till den aktuella upphovspersonens individuella och personliga sätt att skapa. Det är den personens särskilda uttryckssätt som skyddas, inte vilken idé, ämne eller fakta som verket består av eller bygger på.

För att vidare avgöra om det är fråga om ett verk finns det sedan gammalt en särskild förutsättning som kan behöva vara uppfylld. Den förutsättningen är att två personer inte har skapat likadana alster. Om så är fallet har troligen inget av alstren verkshöjd och något upphovsrättsligt skydd uppstår inte. Det får alltså inte vara fråga om något dubbelskapande, även om det sker oberoende av varandra. Ett exempel på det kan en presskonferens som övervakas av flera fotografer vara. De fotografier som då tas kan vara så pass lika varandra att inget fotografiskt verk har skapats. Detta beror dock på vilken möjlighet den enskilda fotografen har att påverka skapandet av fotografierna och göra dem personligt präglade.

Nivån på verkshöjd har diskuterats i praktiken. Ett par rättsfall i domstol har visat att nivån i dagsläget är relativt lågt satt. Det har inneburit att även enstaka meningar eller förhållandevis enkla melodislingor har ansetts ha upphovsrätt med den innebörden att någon annan har förbjudits använda det i eget skapande utan tillstånd från upphovspersonen eller rättighetshavare.

När har det skapats ett fotografiskt verk och när är det fråga om en fotografisk bild?

Kortfattat

Fotografier kan i upphovsrättslagen vara skyddade som fotografisk bild eller som fotografiskt verk. Det som avgör om ett fotografi kan anses ha verkshöjd är om fotografen själv eller annan som får anses vara upphovsperson vidtar åtgärder för att skapa just ett verk. Om fotografiet inte anses var tillräckligt unikt och självständigt är det ändå alltid skyddat i upphovsrättslagen som fotografisk bild.

Fördjupat

Skyddet för fotografisk bild uppstår alltid. Det räcker med att någon använder en kamera av något slag och sedan tar en bild. Den som skyddas är den som trycker på kamerans avtryckarknapp, med andra ord fotografen själv. Skyddets omfattning för fotografiska bilder är något mer begränsat än för fotografiska verk. Den främsta skillnaden är skyddstiden.

För att ett fotografi ska anses ha verkshöjd och därmed tillhöra gruppen fotografiska verk krävs att fotografen, eller annan som är inblandad i fotograferingen, vidtar vissa åtgärder så att ett verk skapas och inte bara att en bild har tagits. Eftersom det saknas mer beskrivande rättsliga avgöranden om vad som gör att ett fotografi räknas som ett fotografiskt verk, är det svårt att säga var gränsen går och vad som egentligen krävs. Ett sätt att försöka klargöra vilka åtgärder som medför att det som skapas är ett fotografiskt verk är att ställa sig olika frågor. Se nedan.

Det bör tilläggas att en särskild situation kan uppstå på fotografiområdet som handlar om att det kan finnas två eller flera personer som omfattas av det upphovsrättsliga skydd som ett fotografi kan ha. Som nämns ovan har alltid den som trycker på kamerans avtryckarknapp ett skydd till fotografiet som fotografisk bild. Om någon annan sedan arrangerar bilden eller vidtar åtgärder innan eller efter fotograferingen som gör att fotografiet blir ett fotografiskt verk, är den personen att se som upphovsperson till verket. Exempel på en sådan situation kan vara när fotografens assistent är den som tar bilden, när fotografen själv skapar själva verket. I ett sådant fall kan fotografen och assistenten ha en så kallad *gemensam upphovsrätt* till det fotografi som har skapats, om de inte har kommit överens om en annan ordning.

Här följer 7 olika frågor som skulle kunna hjälpa till i bedömningen av om ett fotografi är ett anse som ett verk eller en bild. Observera att nummer 2 av nedanstående frågor alltid bör vara uppfyllt för att det ska vara fråga om ett fotografiskt verk.

1) *Finns det en människa bakom bilden?*

Att det är en människa som har tagit fotografiet är en förutsättning för att upphovsrätt ska anses uppkomma. Det finns i praktiken exempel på både konstverk och fotografier som har skapats av djur eller maskiner. Dessa har inte ansetts ha någon upphovsrätt. Inte heller bilder tagna av övervakningskameror anses vara upphovsrättsligt skyddade.

2) *Är fotografiet präglat av ett personligt uttryckssätt?*

Den som skapar ett fotografiskt verk bör ha haft en tanke med det som fotografiet ska skildra eller sättet som han/hon väljer att skildra motivet på. Det innebär att fotografiet präglas av just den uphovspersonens personliga uttryckssätt. Finns det personliga uttryckssättet med spelar det egentligen ingen roll om fotografiet skildrar en vardaglig händelse eller är ett riggat motiv. Att ett fotografi ska vara präglat av ett personligt uttryckssätt får nog närmast ses som ett krav för att det ska handla om ett verk

3) *Är fotografiet eller motivet manipulerat?*

Genom att digitalt eller analogt bildbehandla fotografiet på olika sätt *efter* det att själva fotograferingen har ägt rum, kan verkshöjd uppnås. Om det fotografi som tas endast är fråga om en fotografisk bild, kan alltså den behandlade bilden som publiceras eller sprids på annat sätt mycket väl vara ett fotografiskt verk. Det bör nämnas att även olika typer av manipuleringar av motivet i sig, *innan* fotograferingen sker, också kan medföra att ett fotografiskt verk skapas. Det kan exempelvis handla om att lägga till rekvisita, välja bakgrund, att utföra en mer omsorgsfull sminkning eller att placera något oväntat i bilden.

4) *Finns det en medveten symbolik eller komposition i bilden?*

Det som avses här är om skaparen av fotografiet låter bilden föreställa något som egentligen eller vanligtvis representerar något annat, exempelvis en vit duva (symbolen för fred) som förses med ett vapen. Det handlar också om tolkningen har stöd i bilden eller om den istället ligger hos betraktaren. Om symboliken är medveten är det större anledning att betrakta fotografiet som ett verk, istället för bild. Samma resonemang kan föras om bildens komposition. Ju mer medveten komposition, desto större anledning att anta att ett fotografiskt verk har skapats.

5) *Används olika fotografiska medel medvetet?*

Professionella fotografer har till skillnad från amatörfotografer en utbildning och träning i att använda olika fotografiska stilmedel. Det handlar om skuggor, ljussättning (både tillsatt och befintligt), skärpedjup, bildutsnitt, bildvinkel med mera. För att det ska anses vara ett fotografiskt verk bör fotografens tanke med användningen av dessa tekniker eller stilmedel vara medveten.

6) *Används en ovanlig fotografisk teknik?*

Om fotografen använder en ovanlig teknik för att skapa sina fotografier kan även det bidra till att ett fotografiskt verk har skapats istället för en fotografisk bild. 3D-fotografering, färgfilter, fish-eye-linser, högkontraster och liknande verktyg medför sannolikt verkshöjd, så länge det inte sker automatiserat.

7) *Är fotografiet ur en serie?*

I de fall ett fotografi kommer från en hel serie bilder som fotografen har tagit i syfte att prova olika inställningar, tekniker och manipuleringar av motivet för att uppnå bästa resultat, är det sannolikt fråga om ett personligt skapande. Det innebär därmed att ett fotografiskt verk har skapats. Är det istället fråga om en mer rutinmässig eller fabriksartad fotografering, som exempelvis skolfotografering, saknas troligen verkshöjd och resultatet är istället en fotografisk bild.

Ovanstående frågor kommer huvudsakligen från inlägget *10 kriterier för att avgöra om det är en bild eller ett verk* som finns på webbsidan *Tillgång*. Webbsidan är skapad av Stefan Högberg och Lennart Guldbbrandsson. Se länk www.tillgang.se

Till sist kan det nämnas att fotografier som togs innan 1 juli 1994 reglerades av en tidigare gällande fotolag. Det var nämligen först från det datumet som fotografier hamnade i upphovsrättslagen. I detta material kallas den tidigare fotolagen ibland för "gamla fotolagen". I det här sammanhanget kan det vara intressant att veta att även fotografier som reglerades av gamla fotolagen delades in i två kategorier; "fotografier i allmänhet" och "fotografier med vetenskapligt eller konstnärligt värde". Den sistnämnda kategorin motsvarade det som var att anse som verk enligt den då parallella upphovsrättslagen. Läs mer om detta nedan under rubriken *Särskilt om skyddstiden för gamla fotografier*.

Skyddet

Hur ser det upphovsrättsliga skyddet ut?

Kortfattat

Upphovsrätt är ett skydd för konstnärliga och litterära verk. Skyddet uppstår hos den person som har skapat verket. I upphovsrättslagen finns även en annan kategori som kan få skydd. Det är de närstående rättighetshavare som skapar framträdanden eller prestationer av olika slag. En annan grupp av närstående rättighetshavare är fotografer. Genom hänvisningar i upphovsrättslagen har fotografen till en fotografisk bild i stort sett samma typ av skydd som en upphovsperson som har skapat ett fotografiskt verk.

Det upphovsrättsliga skyddet innebär att ingen annan än upphovspersonen själv har rätt att använda verket i ursprungligt eller bearbetat skick genom att framställa exemplar av det eller att göra det tillgängligt för allmänheten på olika sätt (den ekonomiska rätten). Den som vill använda ett upphovsrättsligt skyddat verk måste därför alltid fråga upphovspersonen om lov innan användning får ske. Upphovsrätten innebär även att upphovspersonen alltid har rätt att namnges i samband med att hans/hennes verk används, om det inte är praktiskt eller tekniskt omöjligt. Upphovspersonen har dessutom rätt att motsätta sig kränkande ändring av verket eller att verket förekommer i ett kränkande sammanhang (den ideella rätten).

Intressant att känna till är att skyddet för fotografier som skapades under gamla fotolagen fram till 1 juli 1994 tillföll beställaren enligt den då gällande beställarregeln, om inte fotografen uttryckligen hade förbehållit sig rättigheterna.

Fördjupat

Upphovsrätt är det lagreglerade skydd som uppstår direkt när ett konstnärligt eller litterärt verk skapas. Skyddet är formlöst och det finns därför inget krav på att verket måste registreras på sådant sätt som ett varumärke eller patent för att vara skyddat. Rättigheterna till det skapade tillfaller automatiskt den som har skapat verket, så länge det handlar om en människa. Det innebär exempelvis att ett *djur* normalt aldrig kan få upphovsrätt till något som det har skapat, även om det skapade i sig hade kunnat vara ett verk.

Skaparen av ett verk kallas upphovsperson och får en så kallad *ensamrätt* till det som har skapats. Det innebär att ingen annan har rätt att använda verket utan tillstånd från upphovspersonen. Det är också upphovspersonen själv som bestämmer om eller när ett verk ska offentliggöras.

Upphovspersonens ensamrätt till det som han eller hon har skapat består av två delar; den ekonomiska rätten och den ideella rätten.

Den ekonomiska rätten kan upphovspersonen välja att överlåta helt eller delvis till någon annan. Överlåtelsen regleras antingen genom ett skriftligt upphovsrättsavtal, där det framgår hur användaren får lov att nyttja verket, eller genom en muntlig överenskommelse.

Den ideella rätten handlar istället om vilket inflytande upphovspersonen har över det som har skapats och hur han eller hon ska erkännas för sitt skapande. Den här rätten är tvingande till upphovspersonens förmån och kan inte avtalas bort eller övertas av någon annan. Däremot kan upphovspersonen välja att efterge sin ideella rätt, genom att exempelvis avstå från att bli namngiven.

För fotografier som har tagit fotografiska bilder enligt bestämmelserna för närstående rättighetshavare i upphovsrättslagen, är skyddet i stort sett detsamma som det skydd som gäller för fotografiska verk. Anledningen är att det finns hänvisningar i lagtexten som gör att även fotografiska bilder omfattas av stora delar av verksskyddet. Däremot är skyddstiden en annan för fotografiska bilder jämfört med fotografiska verk. Läs mer om det nedan under *Vilka är skyddstiderna?*

Läs mer om den ekonomiska och den ideella upphovsrätten nedan. Beskrivningen avslutas med en kort presentation av den gamla fotolagens s.k. beställarregel.

Den ekonomiska rätten

Den ekonomiska upphovsrätt som upphovspersonen får till de verk som han eller hon har skapat handlar om hur verken kan användas på olika sätt. Det gäller både verket som originalverk och verket i ändrad eller bearbetad form. Det gäller också om verket skulle överföras i en annan konstform eller i annan teknik. Det innebär alltså att alla varianter av det egna verket, även ett fotografi som målas av, kan vara skyddade av upphovspersonens ekonomiska ensamrätt.

Om däremot någon annan tar inspiration av ett verk eller en bild som redan finns och därefter skapar ett eget självständigt verk eller bild, får den nya upphovspersonen rätten till det nya verket eller bilden. Det nya verket eller bilden är då inte längre beroende av originalverket, utan har ett eget självständigt upphovsrättsligt skydd. Tar man exempelvis ett fotografiskt verk som föreställer en sak eller person och därefter målar samma sak eller person, men på sitt eget sätt, kan ett nytt självständigt verk ha skapats.

Om någon enbart överför ett befintligt verk eller bild till en annan konstform, exempelvis genom att måla av ett fotografiskt verk, kan det innebära att en sådan person får rättigheterna till det nyskapade alstret. Användningen av det nya alstret får däremot aldrig ske på sätt som strider mot upphovsrätten till originalverket. Detsamma gäller om nyttjandet av originalverket eller bilden är så pass omfattande, så att något nytt självständigt verk inte skapas. Exempel på detta kan vara ett bildkollage, som består av en mängd bilder som andra har upphovsrätten till.

De användningsformer som skyddas av den ekonomiska rätten är uppdelade i två delar. Den första handlar om att framställa exemplar av ett verk och den andra om att göra verket tillgängligt för allmänheten.

Att framställa exemplar

Rätten att framställa exemplar eller kopior av verket handlar om både direkt och indirekt exemplarframställning. Direkt exemplarframställning är det när man exempelvis fotokopierar eller skannar ett verk. Framställning av indirekta exemplar sker när det finns ett mellanled. Exempel på indirekt kopiering är du spelar in ett musikstycke som sänds ut via radio.

Upphovspersonens rätt till exemplarframställning gäller dessutom om det tas fram ett tillfälligt eller permanent exemplar. Ett tillfälligt exemplar är exempelvis en sådan kopia som lagras tillfälligt i datorns cache-minne.

Rätten att framställa exemplar gäller både verket i dess helhet och delar av verket, oavsett i vilken form eller med vilken metod det sker.

Att göra verket tillgängligt för allmänheten

Att göra verket tillgängligt för allmänheten kan ske på ett par olika sätt:

1) *Överföring till allmänheten.* Sker när verket på trådbunden eller trådlös väg görs tillgängligt för allmänheten från en annan plats än den där allmänheten kan ta del av verket, exempelvis över Internet.

2) *Offentligt framförande.* Gäller bara när verket görs tillgängligt för allmänheten med eller utan användning av ett tekniskt hjälpmedel på samma plats där allmänheten kan ta del av verket. Exempel är livekonserter som även visas på storbildsskärmar på plats.

3) *Offentlig visning.* Gäller bara sådana fall när ett exemplar av ett verk görs tillgängligt för allmänheten utan användning av ett tekniskt hjälpmedel på samma plats som den där allmänheten kan ta del av exemplaret. Visning av ett konstverk i en utställningslokal dit allmänheten har tillträde är ett exempel på offentlig visning

4) *Att sälja, hyra ut, låna ut eller på annat sätt sprida ett exemplar till allmänheten.* Detta ligger också inom upphovspersonens ensamrätt och upphovspersonen bestämmer därför när det får ske.

Den ideella rätten

Den ideella upphovsrätten består av tre delar; rätten för upphovspersonen att bli namngiven, rätten att slippa kränkande ändringar i verket och rätten att slippa hitta sitt verk i kränkande sammanhang. Den ideella rätten är en tvingande rätt till upphovspersonens förmån. Det innebär att rätten inte kan avtalas bort eller övertas av någon annan, men om upphovspersonen själv vill kan han eller hon välja att efterge delar av den ideella rätten vid enstaka tillfällen.

Rätten att bli namngiven

Rätten att bli namngiven innebär att namnet ska anges i samband med att verket eller bilden används på olika sätt. Den här rätten tar bara sikte på den fysiske upphovspersonen, alltså personen som har skapat verket. Rätten för upphovspersonen att bli namngiven hänger även ihop med kravet att ange källan enligt god sed. Att källan anges kan nämligen också ligga i upphovspersonens intresse. Det är särskilt betydelsefullt om ett verk eller en bild används på något av de sätt som innebär en inskränkning i upphovspersonens ensamrätt. Läs mer under rubriken *Undantag* nedan.

Namnangivelsesrätten sker vanligen i nära anslutning till verket, men det finns tillfällen när det av praktiska skäl kan bli svårt. I en bok nämns exempelvis ofta alla de upphovspersoner som har bidragit till bokens innehåll på första eller sista uppslaget. Kompositören till ett musikverk i en TV-serie anges vanligen i eftertexterna.

Att namngivelsesrätten är en tvingande rättighet till upphovspersonens förmån förtydligades genom ett EU-direktiv från år 2003. I det direktivet framgår att den ideella rätten i den här delen ska tolkas så att om det inte är tekniskt eller praktiskt omöjligt, ska alltid upphovspersonens namn anges.

Rätten att slippa kränkande ändringar

Vad som också ligger i upphovspersonens ideella upphovsrätt är att det man har skapat inte får ändras på ett kränkande sätt. Det handlar om respekt för det verk som har skapats. För att avgöra om en kränkande ändring har skett eller ej ska bedömningen ske utifrån en allmän uppfattning. Samtidigt är den ideella rätten nära förknippad med varje enskild upphovsperson. Av den anledningen har upphovspersonens egen uppfattning om kränkande ändring ändå viss betydelse för bedömningen.

Något som upphovspersonen däremot måste tåla är olika parodier eller travestier av det som han eller hon har skapat, även om det kan upplevas som kränkande. Att göra en parodi eller travesti av ett verk kan innebära att ett eget självständigt verk skapas, något som i så fall är undantaget från upphovspersonens ensamrätt till sitt verk.

Observera att även ändringar som inte är kränkande kan strida mot upphovspersonens rätt till sitt verk eller bild. Den handlar då istället om upphovspersonens ekonomiska upphovsrätt.

Rätten att slippa kränkande sammanhang

Den sista delen i den ideella upphovsrätten är rätten att slippa hitta sitt skapade verk i kränkande sammanhang. I praktiken handlar det om att det ställs ganska höga krav på vad som kan anses vara kränkande sammanhang för att den här ideella rätten ska kunna hävdas. På samma sätt som med kränkande ändringar utgår bedömningen från en allmän uppfattning och inte enbart vad upphovspersonen själv anser är ett kränkande sammanhang.

Genom rättspraxis har ett par olika områden bedömts kunna vara kränkande sammanhang. Det handlar om politiska, religiösa och pornografiska sammanhang. År 2008 utökades det med reklamsammanhang efter en dom i Högsta domstolen.

Särskilt om gamla fotolagens beställarregel

Innan fotografier hamnade i upphovsrättslagen reglerades skyddet i den gamla fotolagen. I fotolagen fanns det en särskild paragraf som kallades *beställarregeln*. Den innebar att rätten till de fotografier som skapades i en anställning eller i ett uppdrag automatiskt tillföll arbetsgivaren eller uppdragsgivaren, om inte fotografen uttryckligen hade förbehållit sig rätten.

Även om fotolagen upphörde att gälla den siste juni 1994 kan beställarregeln ändå ha betydelse även i våra dagar. För om skyddet för ett fotografi som togs innan den 1 juli 1994 fortfarande gäller enligt skyddsreglerna i upphovsrättslagen, så är det inte säkert att fotografen

är den som har upphovsrätten. Rättigheterna kan istället ligga hos en fysisk eller juridisk person som fotografen var anställd av eller utförde uppdrag åt.

I sammanhanget kan nämnas att det även i nuvarande upphovsrättslag finns en beställarregel, men av ett annat slag än den som fanns i gamla fotolagen. Den handlar om beställda porträttbilder och gäller bara när beställaren är privatperson. För varje form av användning av en sådan beställd porträttbild krävs nämligen samtycke av beställaren. Den här bestämmelsen i upphovsrättslagen är ett skydd för den personliga integriteten. Kravet på samtycke gäller vidare när beställaren är död och ska då inhämtas från beställarens arvingar.

I de förarbeten som finns när bestämmelsen fördes in i upphovsrättslagen framgår att samtycke från beställaren gäller under två generationer från den ursprunglige beställaren. Det innebär att det alltså kan krävas samtycke från den avlidne beställarens barnbarn när ett privatbeställt porträtt ska användas av fotografen eller någon annan.

När blir ett verk offentliggjort?

Kortfattat

Ett verk eller bild anses offentliggjort när det med upphovspersonens samtycke har gjorts tillgängligt för allmänheten genom att 1) en överföring till allmänheten sker, 2) ett offentligt framförande sker, 3) verket eller bilden visas offentligt eller 4) det säljs, hyrs ut, lånas ut eller på annat sätt sprids till allmänheten.

Fördjupat

Upphovspersonens ensamrätt omfattar även rätten att själv bestämma när ett verk eller en bild ska offentliggöras. Någon annan kan visserligen göra det, men det krävs då att det sker med upphovspersonens samtycke.

Ett verk eller en bild anses offentliggjort när upphovspersonen själv eller någon som upphovspersonen har utsett använder det skapade på något av de sätt som omfattas av upphovspersonens ensamrätt. Offentliggörande sker därför när verket eller bilden tillgängliggörs för allmänheten på något av följande sätt:

1. *Överföring till allmänheten* från en annan plats än den där allmänheten kan ta del av verket.
2. *Offentligt framförande* med eller utan användning av ett tekniskt hjälpmedel på samma plats som den där allmänheten kan ta del av verket.

3. *Offentlig visning* när ett exemplar av ett verk görs tillgängligt för allmänheten utan användning av ett tekniskt hjälpmedel och på samma plats där allmänheten kan ta del av exemplaret.

4. *Vid försäljning, uthyrning, utlåning eller när exemplar av verket sprids på annat sätt till allmänheten.*

Vad gäller för icke offentliggjorda verk?

Kortfattat

De verk eller bilder som inte har offentliggjorts på det sätt som upphovsrättslagen kräver kan heller inte användas på ett sätt som innebär att allmänheten kan ta del av det. Kravet på att verket eller bilden ska vara offentliggjord är nämligen förutsättningen för att flertalet av de inskränkningar som finns i lagen ska gälla. Undantag gäller däremot vid framställning och spridning av exemplar som sker för bevarande-, kompletterings- eller forskningsändamål av vissa arkiv eller bibliotek. Har verket eller bilden lämnats till en kulturarvsinstitution av upphovspersonen själv eller av någon som agerar med upphovspersonens samtycke och inga särskilda restriktioner har framförts för hur materialet får användas, kan det finnas anledning att anta att materialet därmed har offentliggjorts.

Fördjupat

För kulturarvsinstitutionerna är kravet på att ett verk eller en bild ska vara offentliggjord ofta alltför högt och i viss mån begränsande. De skyddade verk eller bilder som inkommer till institutionen på olika sätt behöver nämligen inte alls ha lämnats in av upphovspersonen själv. Det kan handla om efterlevande rättighetshavare efter en sedan länge bortgången fotograf som har en mängd negativ som inte har använts på sådant sätt som innebär att de har offentliggjorts enligt lagens krav.

Ett lovligt offentliggörande, som sker av upphovspersonen själv eller med upphovspersonens samtycke, innebär att flertalet av alla de inskränkningar som finns i upphovsrättslagen börjar gälla. Det är även förutsättningen för att det som kallas avtalslicensbaserade avtal ska kunna upprättas. Om inte verken eller bilderna har offentliggjorts kan alltså inte dessa användas på ett sätt som innebär att allmänheten kan ta del av det, om inte tillstånd först inhämtas från berörda upphovspersoner.

En inskränkning som däremot inte kräver att verket eller bilderna har offentliggjorts är den som handlar om framställning och spridning av exemplar av verk som sker hos vissa arkiv och bibliotek. Den här typen av exemplarframställning får bara ske för bevarande-, kompletterings- eller forskningsändamål. Exemplarframställning får vidare ske för att tillgodose lånesökandes önskemål, så länge det handlar om enskilda artiklar, korta avsnitt

eller material som av säkerhetsskäl inte bör lämnas ut i original. Exemplaren får användas i läsapparater. Inskränkningen gäller däremot inte datorprogram.

Den är inskränkningen gällde fram till 30 juni 2017 endast de statliga och kommunala arkivmyndigheterna, liksom de vetenskapliga biblioteken, fackbibliotek som drivs av det allmänna och folkbiblioteken. Från den 1 juli 2017 kan även andra arkiv och bibliotek som är tillgängliga för allmänheten använda sig av inskränkningen, men bara när det handlar om exemplarframställning för bevarandeändamål.

När upphovspersonen själv lämnar in sina verk eller bilder till en institution kan han eller hon ibland framföra vissa uttryckliga begränsningar för hur materialet får användas. Det kan exempelvis finnas delar av materialet som upphovspersonen inte vill ska nå ut till allmänheten förrän upphovspersonen har dött. Om några sådana restriktioner inte har nämnts eller finns dokumenterade kan institutionen med visst fog ändå påstå att inlämningen i sig har inneburit att verken eller bilderna skulle kunna anses offentliggjorda. Att lämna in sitt skyddade material till just ett arkiv, bibliotek eller museum innebär att upphovspersonen måste räkna med att institutionen kan komma att använda materialet på ett sådant sätt att allmänheten kan få tillgång till det. Det här resonemanget kan däremot inte hävdas när det handlar om att någon annan än upphovspersonen själv har lämnat in skyddat material till den här sortens institutioner. Såvida inte inlämningen uttryckligen har skett med upphovspersonens godkännande.

Vilka är skyddstiderna?

Kortfattat

Skyddet för ett konstnärligt eller litterärt verk gäller under upphovspersonens hela levnad och 70 år efter dennes dödsår. Efter upphovspersonens död är det vanligtvis arvingarna som tar över upphovsrätten, men rätten kan även ha testamenterats till någon annan.

För närstående rättighetshavare, exempelvis fotografer som tagit fotografiska bilder utan verkshöjd, gäller istället en skyddstid om 50 år. Skyddstiden börjar det år fotografiet togs och pågår sedan fram till utgången av det femtionde året därefter.

För gamla verk där det upphovsrättsliga skyddet upphört att gälla sedan länge, finns det ett klassikerskydd som kan användas för att motverka kränkande ändringar av verket eller om verket förekommer i kränkande sammanhang.

Fördjupat

Det finns olika skyddstider enligt upphovsrättslagen. En viss tid gäller för de upphovsrättsligt skyddade verken och en annan skyddstid gäller för närstående rättigheter. Skyddstiden gäller särskilt den *ekonomiska rätten*. Den *ideella rätten* däremot kan nog snarare anses följa verket så länge det går att få tag på. Det innebär att under den tid som verket finns ute på marknaden gäller det att visa respekt för upphovspersonen genom att ange hans eller hennes namn, även om upphovspersonen sedan länge är död.

När fotografier togs in i upphovsrättslagen upphörde den gamla fotolagen. I samband med det uppstod olika årtal att hålla reda på när det gäller fotografier. Eftersom det kan skapa osäkerhet i praktiken finns det anledning att beskriva det ytterligare.

Även regeln som kallas för *klassikerskyddet* bör man som användare av verk känna till. Den regeln kan träda in när den upphovsrättsliga skyddstiden har löpt ut. Klassikerskyddet innebär att ett sedan länge utgået verk ändå kan ha ett visst skydd mot grövre former av kränkande användning. På sätt och vis kan klassikerskyddet ses som en förlängning av den ideella rätten.

Litterära och konstnärliga verk

Under upphovspersonens levnad till och med sjuttionde året efter upphovspersonens dödsår gäller skyddstiden för ett upphovsrättsligt verk. Om ett verk har skapats av flera upphovspersoner är det dödsåret för den sist avlidna upphovspersonen som är beräkningstidpunkten för de sjuttio åren. Om upphovspersonen inte är känd eller har valt en pseudonym räknas skyddstiden om sjuttio år istället från det år verket offentliggjordes. Har något offentliggörande av verket inte skett, räknas tiden från året när verket skapades.

För filmverk gäller en särskild beräkningstidpunkt för skyddstiden. Skyddstiden om sjuttio år börjar räknas från året efter att den siste av huvudregissören, manusförfattaren, dialogförfattaren eller kompositören av musik avlidit.

Tanken bakom den långa skyddstiden är att upphovspersonen och två generationer efter denne ska kunna dra ekonomisk nytta av det skapade. Längre tid än så har hittills inte lagstiftaren funnit anledning att behålla skyddet. Precis som vanliga materiella ägodelar kan alltså de efterlevande eller de som upphovspersonen själv väljer ut, ärva rätten till det som upphovspersonen har skapat under sin levnad. Vilka som ärver följer av vanliga arvsregler, men kan alltså förändras om upphovspersonen väljer att upprätta ett testamente och där skriva in en särskild fördelning av sin upphovsrätt.

Fotografiska bilder

Skyddstiden för fotografiska bilder gäller för den som trycker på kamerans avtryckarknapp, alltså den som är den faktiska fotografen. Skyddet gäller från det år den fotografiska bilden togs och fram till utgången av femtionde året därefter.

Särskilt om skyddstiden för gamla fotografier

Som nämnts tidigare kan fotografier vara skyddade antingen som upphovsrättsliga verk eller fotografiska bilder. Av den anledningen kan såväl skyddstiden om sjuttio år efter fotografens dödsår som den femtioåriga skyddstiden för närstående rättigheter, alltså för fotografisk bild, bli aktuell.

Fram till år 1994 var fotografier skyddade av *lagen om rätt till fotografisk bild*, i den här vägledningen kallad ”fotolagen” eller ”gamla fotolagen”. Fotolagen löpte parallellt med upphovsrättslagen och delade in fotografier i två olika kategorier; *fotografier i allmänhet* och *fotografier med konstnärligt eller vetenskapligt värde*. Skyddstiderna för fotografier i allmänhet var tjugofem år från det år fotografiet skapats. Fotografier med konstnärligt eller vetenskapligt värde följde samma skyddstid som gällde för de upphovsrättsliga verken. Vad som är viktigt att komma ihåg är att det konstnärliga eller vetenskapliga värdet skulle finnas redan när fotografiet skapades för att fotografiet skulle tillhöra den kategorin. Det var alltså inte ett värde som fotografiet kunde förvärva med tiden.

Upphovsrättslagens sjuttioåriga skyddstid för verk kom till först efter en lagändring år 1996. Skyddstiden innan dess var 50 år, men räknades även då från upphovspersonens dödsår.

De fotografier där skyddstiden enligt gamla fotolagen inte hade hunnit löpa ut togs upp i upphovsrättslagen från 1 juli 1994 och delades in i de två nya kategorierna, *fotografiska verk* och *fotografiska bilder*, beroende på om de ansågs ha verkshöjd eller ej. De fotografier som tillhörde gamla fotolagens kategori *fotografier i allmänhet* och som togs innan år 1969 blev aldrig skyddade genom upphovsrättslagen, eftersom skyddstiden hann löpa ut innan dess. De är därför fria från skydd och kan användas utan begränsningar.

En enkel tumregel att hålla sig till för att tidsbestämma skyddstiden för fotografier som togs under fotolagen är följande. Om det var ett fotografi i kategorin *fotografier i allmänhet* som togs innan år 1969, dvs. mer än 25 år innan 1994 när upphovsrättslagen började gälla, är fotografiet fritt att använda eftersom skyddstiden då hade upphört. Om det istället handlade om ett fotografi med konstnärligt eller vetenskapligt värde, så gäller upphovsrättslagens skyddstid om sjuttio år efter fotografens dödsår.

Det kan vara värt att känna till att även icke offentliga fotografier följer en skyddstid. Det innebär exempelvis att icke offentliga fotografier som tillhörde gamla fotolagens kategori ”fotografier i allmänhet” och som togs innan år 1969 i dagsläget är fria att använda. Handlar det om icke offentliga fotografiska bilder eller verk enligt upphovsrättslagen så gäller de skyddstider som föreskrivs där och som beskrivs ovan.

Klassikerskyddet

Det som kallas för *klassikerskyddet* i upphovsrättslagen är tänkt att skydda gamla verk som inte längre omfattas av upphovsrättsligt skydd. Det är ett sätt att tillgodose det kulturella intresset för klassiska verk så att de inte utsätts för grova förvanskningar eller sammanhang

och hänger till viss del ihop med den ideella upphovsrätten. Det handlar alltså om en möjlighet att kunna stoppa användning som skulle kunna uppfattas som stötande för allmänheten, även om något upphovsrättsligt skydd inte längre gäller.

Vad händer om man använder annans verk utan lov?

Kortfattat

Om man använder ett skyddat verk utan lov från upphovspersonen eller den som har rättigheterna till verket har denne rätt till skälig ersättning. Har det skett med uppsåt eller grov oaktsamhet, dvs. att man borde ha känt till att verket tillhörde någon annan, kan det även bli fråga om skadestånd. Att använda ett skyddat verk utan tillstånd kan bedömas antingen straffrättsligt eller civilrättsligt.

Fördjupat

Om någon använder ett upphovsrättsligt skyddat verk utan att först ha inhämtat tillstånd från upphovspersonen eller annan som har upphovsrätt till verket, har denne gjort sig skyldig till antingen upphovsrättsbrott eller upphovsrättsintrång. Att använda någons skyddade verk eller bild i ett kränkande sammanhang eller kränkande bearbetat kan också innebära skadeståndsskyldighet, eftersom det då kan ha uppstått ett intrång i den ideella upphovsrätten.

Upphovsbrott innebär att ett straffansvar har uppstått om brottet har skett uppsåtligt eller av grov oaktsamhet. Med det menas att den som begår den straffbelagda handlingen borde ha känt till att verket eller bilden tillhörde någon annan och ändå använder det utan tillstånd. Straffskalan för upphovsrättsbrott är böter eller fängelse i högst två år. I rättspraxis har straff på senare tid utdömts främst för omfattande piratkopieringar av skyddade verk eller olaga fildelning eller streaming av filmer, musik eller TV-serier.

När det istället är fråga om upphovsrättsintrång och en civilrättslig bedömning av otillåten användning, kan det medföra att upphovspersonen har rätt till *skäligt vederlag*. Skäligt vederlag eller ersättning för intrånget följer vanligtvis de olika tariffer eller branschöverenskommelser som finns på marknaden. Sker den otillåtna användningen med uppsåt eller grov oaktsamhet kan även annat *skadestånd* krävas. Den typen av skadestånd handlar om ersättning för annan förlust än uteblivet vederlag och lidande eller annat förfång.

I sammanhanget kan även nämnas att när det gäller användning av herrelösa verk, där upphovspersonen eller rättighetshavaren plötsligt ger sig till känna så att det inte längre är fråga om herrelöst verk, har denne rätt till en rimlig kompensation från användaren. Sker en sådan användning sedan oaktsamt eller med uppsåt, kan även skadestånd komma i fråga.

Att använda ett skyddat verk eller en bild kan alltså bedömas antingen straffrättsligt som *upphovsrättsbrott*, eller civilrättsligt som *upphovsrättsintrång*.

Vad gäller för användning av fotografier som föreställer verk eller bild?

Kortfattat

Ett fotografi som föreställer ett alster av bildkonst eller ett annat fotografi är i sig skyddat som fotografisk bild. Det innebär att tillstånd från fotografen krävs för att använda sådant fotografi, även om det endast innebär en dokumentation av det som någon annan har skapat. Fotografen till en sådan bild kan i sin tur ha framställt ett exemplar av ett upphovsrättsligt skyddat verk eller bild och kan då behöva tillstånd från uphovspersonen.

Fördjupat

Det är inte ovanligt att fotografier föreställer annans skapade konstverk, fotografiska verk eller brukskonst. Att man väljer att använda just det fotografiet kan bero på att möjligheterna att själv ta motsvarande fotografi av olika anledningar inte finns. En annan anledning är förstås att det är bra mycket enklare att använda ett fotografi som redan finns tillgängligt.

Den här typen av fotografi har enligt upphovsrättslagen normalt skydd som fotografisk bild, eftersom det är taget av en fysisk person. Sannolikheten för att det i det här fallet skulle vara fråga om ett fotografiskt verk är liten, eftersom fotografering av det här slaget sällan innebär att något eget personligt skapande sker. Fotografiet i sig är egentligen en ren dokumentation av det som någon annan har skapat, men har trots det ändå skydd som fotografisk bild.

Med tanke på att fotografiet föreställer det som någon annan har skapat kan det behövas tillstånd från uphovspersonen till det konstverk eller fotografi, både fotografiskt verk och bild, som fotografiet avbildar. Detta gäller om konstverket eller fotografiet fortfarande är upphovsrättsligt skyddat och det genom någon inskränkning i upphovsrättslagen eller överenskommelse inte uttryckligen framgår att sådan exemplarframställning okej. Exempel på en sådan inskränkning är den som kallas för ”bild-i-bild”. Den här inskränkningen innebär att om en målning, illustration eller annat fotografi syns i bakgrunden på ett nytt fotografi, i en film eller i en TV-produktion, så behövs inget upphovsrättsligt tillstånd från uphovspersonen till det bakomliggande verket. Förutsättningen är dock att bildkonstverket i bakgrunden inte heller kan anses ha en väsentlig betydelse för det nya fotografiet, filmen eller TV-produktionen.

Undantagen

Kortfattat

I upphovsrättslagen finns ett stort antal olika användningssätt som är tillåtna utan upphovspersonens tillstånd. Det handlar om inskränkningar i upphovspersonens ensamrätt till de egna verken eller bilderna. Exempel på vanliga inskränkningar som rör just fotografier och andra bildkonstverk är; dagshändelser, offentlig visning av exemplar och avbildning av stadigvarande placerade bildkonstverk utomhus på allmän plats. Exempel på inskränkningar som rör andra verkskategorier än bildkonstverk är offentligt framförande av ett verk eller möjligheten att citera ett verk. Inskränkningen att som handlar om att framställa ett par exemplar för eget privat bruk gäller i stort sett alla verkstyper, med något enstaka undantag.

Att lägga en hypertextlänk till upphovsrättsligt skyddat material på nätet kräver normalt inte något tillstånd. Sker däremot länkningen i kommersiellt syfte eller att länkdragaren känt till att verken eller bilderna publicerats utan tillstånd från upphovspersonerna eller rättighetshavaren, samt om länkningen sker till en helt ny publik, krävs tillstånd.

Upphovsrättslagen reglerar även en avtalslicensmodell som kan nyttjas av användare som ägnar sig åt omfattande användning av ett stort antal verk eller bilder. När ett avtalslicensbaserat avtal har träffats kan användning ske utan att tillstånd i övrigt måste inhämtas. Ett helt fritt nyttjande utan tillstånd kan bara ske av de verk och bilder som betraktas som public domain.

Fördjupat

För att inte upphovsrättslagen ska vara ett alltför stort hinder för dem som vill använda all den musik, de texter, bilder och annat som har skapats finns det en mängd inskränkningar från upphovspersonens ensamrätt. Det är också därför dessa olika användningssätt kallas för just ”inskränkningar” och inte ”undantag”. Anledningen till att inskränkningarna finns är att vissa samhällseliga och praktiska skäl kräver det, exempelvis för att tillgodose yttrandefrihets-, undervisnings-, forsknings- och bildningsintressen.

För att merparten av inskränkningarna i upphovsrättslagen ska gälla är förutsättningen att verket eller bilden har offentliggjorts. Det ligger nämligen i upphovspersonens ensamrätt att själv få bestämma när ett offentliggörande av verket ska ske. Det innebär att så länge verket inte har offentliggjorts, kan alltså inte någon annans användning ske med hänvisning till inskränkningarna. En annan förutsättning är att offentliggörandet har skett lovligt, dvs. med upphovspersonens samtycke eller tillstånd. Det här kan ha betydelse när det handlar om olika typer av streamingtjänster som länkar till upphovsrättsligt skyddat material som har offentliggjorts på webbsida utan tillstånd från upphovspersonen eller rättighetshavaren – *se mer om länkning nedan*.

Något som kan innebära ett omfattande, men enkelt tillstånd för en användares nyttjande av skyddade verk och bilder är modellen om avtalslicenser. Genom att teckna ett avtal med en organisation som företräder ett flertal upphovspersoner, kan användaren få rätt att nyttja ett stort antal verk under längre tid. Organisationen företräder då såväl anslutna som icke-anslutna upphovspersoner, med undantag för om en enskild upphovsperson väljer att meddela förbud.

Helt fritt nyttjande utan någon form av tillstånd kan bara ske om ett verk eller en bild är *public domain*. Det uppstår om den upphovsrättsliga skyddstiden har löpt ut, om verket har skapats av något annat än en fysisk person eller om upphovspersonen väljer att helt avsäga sig upphovsrätten, jmf Creative Commons märkningar PDM och CC0 - *se nedan*.

Vilka olika inskränkningar finns det i upphovspersonens rätt?

Upphovsrättslagen innehåller en mängd olika inskränkningar eller undantag från upphovspersonens ensamrätt till sina skyddade verk. Ett par av dem gäller bara för *bildkonst*. Bildkonst är ett samlingsbegrepp som även inkluderar fotografier, både verk och bilder.

Nedan följer en uppräknig av vilka de vanligaste inskränkningarna är.

Tillfälliga kopior

Tillfälliga kopior, även kallade *cachekopior*, som uppstår som ett resultat av en teknisk process och som även är nödvändiga för den processen, får ske utan tillstånd från upphovspersonen.

Kopior för privat bruk

Privatpersoner har rätt att göra enstaka kopior av verk och bilder för sitt privata bruk. Dessa får sedan spridas vidare till den närmaste familje- och vänkretsen, men räknas fortfarande som privat bruk. Datorprogram, uppförande av byggnadsverk och att framställa digitala kopior av digitala sammanställningar omfattas däremot inte av den här inskränkningen. Inte heller att låta någon utomstående aktör framställa kopiorna.

Framställning och spridning av exemplar inom vissa arkiv och bibliotek

Den här typen av exemplarframställning får bara ske för bevarande-, kompletterings- eller forskningsändamål. Det får vidare ske för att tillgodose lånesökandes önskemål, så länge det handlar om enskilda artiklar, korta avsnitt eller material som av säkerhetsskäl inte bör lämnas ut i original. Exemplaren får användas i läsapparater. Observera att inskränkningen gäller även om verket inte har offentliggjorts. Exemplarframställning enligt den här inskränkningen gäller däremot inte datorprogram.

Inskränkningen gällde fram till den 30 juni 2017 bara för statliga och kommunala arkivmyndigheter, vetenskapliga bibliotek, fackbibliotek som drivs av det allmänna och folkbibliotek. Från den 1 juli 2017 kan även andra arkiv och bibliotek som är tillgängliga för allmänheten använda sig av den här inskränkningen, men då begränsat till exemplarframställning som sker för bevarandeändamål.

Herrelösa verk

Den 29 oktober 2014 började en ny inskränkning i upphovspersonens ensamrätt att gälla som handlar om *herrelösa verk*. Herrelösa verk är verk där upphovspersonen är okänd eller inte går att finna, trots att omfattande eftersökning har utförts. De som har rätt att använda den här inskränkningen är bibliotek, utbildningsinstitutioner och museer som är tillgängliga för allmänheten, liksom arkiv och institutioner som har i uppdrag att förvalta film- eller ljudarvet. Patent- och Registreringsverket (PRV) är den myndighet som tar emot anmälningar från kulturarvsinstitutioner som vill anmäla herrelösa verk. De anmälda herrelösa verken kommer sedan att registreras i en EU-gemensam databas. PRV tar även emot anmälningar från kulturarvsinstitutioner som vill använda herrelösa verk.

De herrelösa verk som kan användas utan tillstånd enligt inskränkningen är litterära verk i skrifter, filmverk och ljudupptagningar. Även andra typer av verk eller prestationer kan omfattas av inskränkningen, men det gäller bara om det är fråga om ett verk eller en prestation som finns inbäddad i någon av de verkskategorier som räknas upp. Det innebär att om exempelvis ett herrelöst fotografi finns inbäddat i det herrelösa litterära verket, så kan det få användas enligt inskränkningen. Inskränkningen gäller däremot inte om man lyfter ut ett sådant fotografi ur texten och använder det separat.

Förutsättningarna för att inskränkningen ska gälla är vidare att verket tidigare har givits ut eller sänts ut i ett land som ingår i Europeiska ekonomiska samarbetsrådet eller det kan antas att en rättsinnehavare inte skulle motsätta sig att verket används. Viktigt att komma ihåg är att den användning som inskränkningen gäller bara omfattar de verk som ingår i institutionens egna samlingar.

De herrelösa verk som räknas upp och uppfyller kraven i bestämmelsen får institutionen framställa exemplar av. Den får även överföra de framställda exemplaren till allmänheten så att allmänheten kan få tillgång till det från en plats och vid en tidpunkt som man själv väljer, exempelvis när publicering skett på institutionens webbsida.

Exemplar till personer med funktionsnedsättning

Inskränkningen att framställa exemplar till funktionsnedsatta personer gäller alla typer av offentliggjorda litterära, musikaliska och bildkonstverk. Den här framställningen av exemplar får inte ske i förvärvssyfte.

Framställning av samlingsverk för undervisning

För bildkonstverk gäller inskränkningen om att få framställa samlingsverk för undervisning, exempelvis ett kompendium med verk från ett större antal upphovspersoner, om det har gått fem år efter det att verket eller bilden offentliggjordes och enbart om det sker i anslutning till en text. Den här inskränkningen innebär att upphovspersonerna har rätt till ersättning. Samlingsverket får inte tas fram i förvärvssyfte.

Spridning av exemplar

Om upphovspersonen har samtyckt till att ett exemplar av ett verk överläts till någon inom EU, så får det exemplaret spridas vidare. Det får däremot inte ske på ett sådant sätt att exemplaret hyrs ut. Exemplar av filmverk får inte heller lånas ut.

Visning av exemplar av ett verk

När ett exemplar av ett verk har givits ut eller om ett bildkonstverk har överlåtits till annan med upphovspersonens samtycke, får just det fysiska exemplaret visas offentligt utan tillstånd. Observera att det inte räcker att verket eller bilden enbart har offentliggjorts, det måste alltså även ha givits ut. Utgivning av ett exemplar av ett verk anses ha skett när det med upphovspersonens samtycke har "förts i handeln". En visning enligt den här inskränkningen kan alltså exempelvis ske i lokal dit allmänheten har tillträde.

Konstverk som ingår i en film, ett televisionsprogram eller en fotografi

Den här inskränkningen kallas allmänt för "bild-i-bild". Den innebär att om ett konstverk förekommer i bakgrunden i en film, ett TV-program eller ett fotografi, eller inte utgör en väsentlig betydelse för sådana typer av produktioner, får det ske utan tillstånd från upphovspersonen.

Offentliga framföranden

Alla får framföra offentliggjorda verk i offentliga miljöer om själva framförandet inte är det huvudsakliga, det sker avgiftsfritt eller utan förvärvssyfte, det sker i undervisning eller gudstjänst. Den typ av verk som är föremål för den här inskränkningen är verk som har "en början och ett slut", t.ex. musikverk. Filmverk eller sceniska verk är däremot undantagna, om inte framförandet sker av riksdagen, statliga eller kommunala myndigheter genom uppkoppling till ett externt nätverk som är till för att tillgodose ett allmänt informationsintresse.

Citaträtt

Den här inskränkningen gäller möjligheten att få citera ur ett offentliggjort verk. Förutsättningen för citaträtten är att det handlar om delar av ett verk och att det finns ett godtagbart skäl för citatet. I lagtexten står att det ska "motiveras av ändamålet.

Inskränkningen gäller för alla typer av verk, men inte för bildkonstverk. Av den anledningen finns det särskilda inskränkningar som liknar citaträtten, t.ex. återgivning av konstverk i vetenskaplig framställning eller i en rapportering av en dagshändelse – *se nedan*.

Återgivning av konstverk

Ett offentliggjort konstverk får förekomma i en vetenskaplig framställning så länge det inte sker i förvärvssyfte. Som vetenskaplig framställning räknas inte populärvetenskaplig tidskrift eller liknande. Det får även ske i anslutning till texten i en kritisk framställning, men inte i digital form. Det får också användas i en tidning eller tidskrift i samband med en dagshändelse, men bara om det är fråga om redan befintliga bildkonstverk.

Avbildning av konstverk och byggnader

Konstverk får avbildas i endimensionell form (i ”planet”) om de är stadigvarande placerade på allmän plats utomhus. Den här inskränkningen kallas i dagligt tal för ”vykortsundantaget”, eftersom den ofta handlar om fotografier på skulpturer som är placerade på ett torg och som sedan återges på vykortet. Inskränkningen gäller däremot inte när avbildningar av offentliga konstverk görs tillgängliga för allmänheten via länkar som leder till en webbsida eller databas där publicering av konstverken har skett utan tillstånd från upphovspersonen. Om just detta handlade en rättslig process mellan upphovsrättsorganisationen Bildkonst Upphovsrätt i Sverige (BUS) och Wikimedia Sverige och deras webbplats *offentligkonst.se*. Målet avgjordes sommaren 2017 av Patent- och Marknadsdomstolen, efter ett uttalande av Högsta domstolen våren 2016.

En annan typ av avbildning som inskränkningen gäller för är vid annonsering om en utställning eller när en försäljning av ett konstverk ska ske. Det får även ske om konstverket ingår i en samling eller i en katalog, men däremot inte i digital form.

Byggnader får alltid fritt avbildas. Det gäller oavsett det handlar om privata eller offentliga byggnader. Den här delen av inskränkningen, tillsammans med den del som handlar om avbildning av offentliga konstverk, kallas ofta för ”panoramafriheten”.

Dagshändelser i radio eller TV

Bildkonstverk som förekommer i samband med en rapportering av en nyhetshändelse får användas utan uphovspersonens tillstånd. Inskränkningen gäller däremot inte fotografier som skildrar nyhetshändelsen i sig. Ett exempel på när man som mediebolag kan använda den här inskränkningen är när ett fotografi av en offentlig person används för att illustrera nyheten om att personen har dött.

Offentliga debatter

Var och en får återge vad som muntligen eller skriftligen tas upp i en offentlig debatt, även om det innehåller upphovsrättsligt skyddade verk. Det innebär exempelvis att om ett

bildkonstverk åberopas som bevis i ett rättsligt ärende vid domstol, så får verket eller bilden återges i samband med en redogörelse för just det målet.

Ändring av byggnader eller bruksföremål

Ägaren till en byggnad eller ett bruksföremål får ändra egendomen utan att tillstånd från upphovspersonen krävs.

Att länka till upphovsrättsligt skyddade verk och bilder

Att länka till andras inlägg och publicerade verk eller bilder på nätet är mycket vanligt. Upphovsrättsligt har frågan om länkning aktualiserats i ett par uppmärksammade mål, både i Sverige och i EU-domstolen. Genom den rättspraxis som domstolarna har skapat vet vi i dagsläget att renodlad hypertextlänkning till upphovsrättsligt skyddade verk och bilder på annans webbsida är tillåtet, så länge länken inte riktar sig till en ny publik eller innebär att lösenordsskydd för materialet kringgås. Vad som ytterligare är en förutsättning är att det skyddade materialet, som länkningen sker till, har publicerats med upphovspersonens eller rättighetshavarens tillstånd. Om länkningen till otillåtet publicerat material sker i kommersiellt syfte eller länkdragaren borde ha känt till att tillstånd saknades för publiceringen på den webbsida eller databas som länken leder till, krävs tillstånd för länkdragningen.

I praktiken innebär detta att många av de streamingtjänster som finns, som ger tillgång till film, TV-serier och musik, inte uppfyller kraven på laglig länkning. I förlängningen innebär det troligen även att det inte heller är tillåtet för användarna av sådana tjänster att ta del av de olagliga verken som streamas. Inte ens om användarna är privatpersoner.

Vad är en avtalslicens?

För att underlätta för olika typer av användare av upphovsrättsligt skyddade verk och prestationer har en särskild modell kallad *avtalslicens* skapats av lagstiftaren. En avtalslicens gäller när det är fråga om en storskalig användning av verk eller bilder som är skapade av många olika upphovspersoner. Avtalslicensen kan då ge en användare möjlighet till betydligt enklare och i övrigt tillståndsfri användning på de sätt som användaren önskar. Den här avtalsmodellen har vi i Sverige och den finns även i övriga nordiska länder. Däremot är den än så länge sällsynt ute i övriga Europa och världen, även om det har föreslagits av EU-kommissionen att avtalslicens ska införas för särskilt ändamål genom EU-lagstiftningen.

Avtalslicensmodellen tillgodoser främst användarnas behov av omfattande nyttjande av verk eller andra prestationer, oavsett det rör musik, bild eller text, som har skapats av många upphovspersoner. För att en avtalslicens ska gälla krävs att det handlar om en situation där stora mängder verk eller bilder kan komma att användas och där det på förhand inte är möjligt för användaren att avgöra vilka verk som kommer att omfattas, samtidigt som alla verk på området behöver kunna utnyttjas av användaren. En annan förutsättning för avtalslicens är att det handlar om ett avgränsat användningsområde. Med det menas att användningen bara får ske för viss verksamhet eller i ett särskilt syfte.

Poängen med en avtalslicens är vidare att oavsett om den enskilde upphovspersonen är medlem i den organisation som företräder upphovspersonerna på området eller ej, så omfattas hans eller hennes verk av avtalet. Det är bara om upphovspersonen själv aktivt har valt att inte omfattas av avtalet, genom det som kallas för *opt-out*, som verken eller bilderna ska undantas. Det innebär att de användare som ägnar sig åt storskalig användning och tecknar avtal baserat på en avtalslicens, ska kunna vara säkra på att alla verk och bilder omfattas av avtalet. Samtidigt blir de verk och bilder som inte omfattas av avtalet genom upphovspersonens opt-out möjliga för användaren att plockas bort. En opt-out-anmälan från en enskild upphovsperson sker vanligtvis till den organisation som företräder de berörda upphovspersonerna.

Vad är ett herrelöst verk?

Herrelösa verk är verk där upphovspersonen är okänd eller inte går att hitta, trots att en omsorgsfull eftersökning har utförts. En omsorgsfull eftersökning sker genom att använda de olika källor som kan vara lämpliga för just det berörda verket eller verkskategorin. Det ska vidare ske på ett sätt som tillvaratar en upphovspersons eller rättighetshavares intressen.

Den 29 oktober 2014 började en ny inskränkning i upphovspersonens ensamrätt att gälla som handlar om just *herrelösa verk*. De som har rätt att använda den här inskränkningen är bibliotek, utbildningsinstitutioner och museer som är tillgängliga för allmänheten, liksom arkiv och institutioner som har i uppdrag att förvalta film- eller ljudarvet. Patent- och Registreringsverket (PRV) är den myndighet som ska ta emot anmälningar från kulturarvsinstitutionerna om herrelösa verk som sedan registreras i en gemensam EU-databas. PRV tar även emot anmälningar från kulturarvsinstitutioner som vill anmäla sig som användare av herrelösa verk.

De herrelösa verk som kan användas utan tillstånd i den nya inskränkningen är litterära verk i skrifter, filmverk och ljudupptagningar. Även andra typer av verk eller prestationer kan omfattas av inskränkningen, men det gäller bara om det är fråga om verk eller en prestation som finns inbäddad i någon av de verkskategorier som räknas upp. Det innebär att om exempelvis ett herrelöst fotografi finns inbäddat i det herrelösa litterära verket, så kan det få användas enligt inskränkningen. Inskränkningen gäller däremot inte om man lyfter ut ett sådant fotografi ur texten och använder det separat.

Förutsättningarna för att inskränkningen ska kunna användas är vidare att verket tidigare har givits ut eller sänts ut i ett land som ingår i Europeiska ekonomiska samarbetsrådet eller det kan antas att en rättsinnehavare inte skulle motsätta sig att verket används. Den användning som inskränkningen innebär gäller även bara för de verk och bilder som ingår i institutionens egna samlingar.

De herrelösa verk som räknas upp och uppfyller kraven i bestämmelsen får institutionen framställa exemplar av. De får även överföra de framställda exemplaren till allmänheten så att

allmänheten kan få tillgång till dem från en plats och vid en tidpunkt som den enskilde själv väljer, exempelvis när de har publicerats på en webbsida.

Vad är en fri licens?

Det finns en hel del kreativt material som står utanför upphovsrätten. Det handlar dels om verk eller bilder där upphovsrätten har upphört, *public domain*. Det rör sig även om verk eller bild där upphovspersonen själv har valt att inte använda det upphovsrättsliga skyddet, även om upphovsrätt för ett sådant verk eller bild ändå gäller. För just detta finns ett särskilt, globalt och maskinläsbart licensieringssystem som kallas för Creative Commons (CC).

I CC-systemet kan upphovspersonen eller den som har övertagit upphovsrätten själv bestämma hur det som har skapats får användas. Det sker genom att förse det som har skapats med olika licensieringssymboler som användaren sedan ska förhålla sig till och respektera. De licensieringssymboler som används mest är:

- Erkännande (CC-BY)
- Icke kommersiellt (CC-NC)
- Inga bearbetningar (CC-ND)
- Dela på lika villkor (CC-SA)

Erkännandelicensen är en grundlicens som sedan kan kombineras med de andra licenserna på de sätt som upphovspersonen eller rättighetshavaren önskar. En strävan för kulturarvsinstitutionerna är att det upphovsrättsligt skyddade material som de själva äger försetts med så fria CC-licenser som möjligt. Att verken eller bilderna har försetts med CC-licenser är också en förutsättning för att kunna bidra med material till webbsidor som Wikimedia m fl.

Vid sidan av CC-licenserna finns även CC-märkningar som kan användas antingen för verk och bilder som inte längre är upphovsrättsligt skyddade (PDM – Public Domain Mark) eller då upphovspersonen väljer att helt avsäga sig sin upphovsrätt (CC0).

Läs mer om CC-licenserna och CC-märkningarna eller sök efter CC-licensierat material du vill använda här www.creativecommons.se.

När är ett verk ”public domain”?

Ett verk är *public domain* när den upphovsrättsliga skyddstiden har löpt ut. Verket får då fritt användas utan något krav på tillstånd från de efterlevande eller annan rättighetshavare. Observera att klassikerskyddet (se ovan) eller den ideella rätten i form av namngivelse av upphovspersonen ändå kan behöva respekteras. Det kan också nämnas att det finns en särskild CC-märkning som anger att verket är public domain, det s.k. Public Domain Mark (PDM) – *läs mer ovan*.

Verket kan även vara public domain om det har skapats av något annat än en fysisk person, exempelvis ett djur eller en fotoautomat. Någon upphovsrätt uppstår då överhuvudtaget inte, såvida inte en fysisk person kan visa att han eller hon ändå är den verkliga upphovspersonen. Det kan exempelvis vara fallet om han eller hon har vidtagit sådana åtgärder som krävs för att det ska handla om ett verk. Då kan djuret eller maskinen istället betraktas som ett verktyg som användes av upphovspersonen när verket eller bilden skapades.

Ett verk kan slutligen vara public domain om upphovspersonen själv väljer att avsäga sig upphovsrätten genom att exempelvis använda sig av en särskild märkning i *Creative Commons*-systemet, CC 0. Den licensen innebär att verket eller bilden släpps fri för alla typer av användningar utan att upphovspersonen har några upphovsrättsliga anspråk eller intressen överhuvudtaget. *Läs mer om CC0 ovan.*

Rättighetshavaren

Hur förvärvas upphovsrätt?

Kortfattat

Genom avtal, gåva, donation eller på annat sätt genom upphovspersonens samtycke kan någon annan överta den ekonomiska rätten till ett verk eller en prestation. Det gäller även genom arv eller testamente. Den ideella rätten är dock något som är så nära förknippad med upphovspersonen, att den inte kan övertas av någon annan. Upphovspersonen kan däremot själv välja att efterge den ideella rätten, men det får bara ske vid enskilda tillfällen eller i begränsad omfattning.

Fördjupat

Den ekonomiska upphovsrätten till verk och bilder kan övertas eller överlåtas helt eller delvis av någon annan. Det sker genom att avtala eller på annat sätt överenskomma med upphovspersonen om att upphovsrätten antingen helt övergår eller att viss typ av användningsrätt till verk eller bilder får ske av den andra parten. Överlåtelse kan även ske genom gåva, donation eller genom permanent eller långvarig deponering. Dessa typer av överlåtelser bör helst fastställas i ett skriftligt avtal, så att båda parter vet vad som gäller vid användning av det upphovsrättsligt skyddade materialet.

När det gäller anställda upphovspersoner eller upphovspersoner med anställningsliknande former gäller samma grundförutsättningar som för frilansande upphovspersoner. Upphovsrätten till det som skapas uppstår alltid hos den fysiska personen. Det sker alltså ingen automatisk överföring av upphovsrätten från den anställde till arbetsgivaren, även om arbetsgivaren står för både lön och omkostnader för att jobbet ska utföras. Ett undantag från

denna huvudregel gäller dock för anställda skapare av datorprogram. Upphovsrätten uppstår visserligen även då hos den enskilde upphovspersonen, men övergår sedan direkt till arbetsgivaren.

Trots att upphovsrätten inte automatiskt övergår till arbetsgivaren i ett anställningsförhållande, finns det ändå viss användningsrätt som arbetsgivaren anses få till det skapade. Som nämnts betalar ju arbetsgivaren ut lön till den anställde och för detta får arbetsgivaren genom en *tumregel* som har utvecklats på upphovsrättens område, en *rätt att i sin normala verksamhet* använda det som har skapats av den anställde. Upphovsrätten som sådan ligger dock fortfarande kvar hos den anställde.

I många fall finns inget särskilt avtal tecknat med den anställde som reglerar upphovsrätten. Det är då den beskrivna tumregeln gäller. I praktiken finns det inget som hindrar att arbetsgivaren tecknar ett avtal med de anställda som ger mer omfattande användningsrättigheter eller kanske även att upphovsrätten helt övergår till arbetsgivaren. Ett sådant avtal kan dock aldrig innebära att upphovspersonen går miste om sin ideella rätt, dvs. rätten att bli namngiven, slippa kränkande ändringar eller att hitta sina verk eller bilder i kränkande sammanhang.

Vad gäller när någon annan vill använda verk eller bilder ur samlingarna?

Som användare av upphovsrättsligt skyddat material kan det finnas anledning att hålla koll på hur tredje man kan eller får använda materialet. Tredje man är för kulturarvsinstitutionerna vanligtvis allmänheten eller forskare som önskar få använda de verk eller bilder som finns i samlingarna. Det kan också vara förlag, tidningar och andra aktörer som vill använda materialet i den egna verksamheten på olika sätt.

Allmänhetens användning av ett offentliggjort verk eller en bild sker i de flesta fall för privat bruk. Det är enligt inskränkningarna inte ett nyttjande som uphovspersonen kan ha några synpunkter på. Detsamma gäller de exemplar av verk eller bilder som ett arkiv eller bibliotek tar fram för forskningssyfte. Läs mer under rubriken *Framställning och spridning av exemplar inom vissa arkiv och bibliotek*.

I de fall det istället handlar om någon annan som vill publicera eller på annat sätt använda det upphovsrättsligt skyddade materialet, finns det anledning att vara observant. Anledningen är att de avtal eller överenskommelser som gäller för verk och bilder som institutionen själv har fått rätt att använda, kanske inte omfattar hur någon annan får använda materialet. Institutionen kan då inte ge tredje man någon nyttjanderätt, eftersom institutionen i sin tur inte har fått sådan rätt.

När kulturarvsinstitutionen istället själv är rättighetshavare till de skyddade verken och bilderna genom att man har övertagit upphovsrätten, finns det sällan någon anledning att begränsa möjligheten för någon annan att använda materialet. Detta oavsett det handlar om en privatperson eller ett kommersiellt företag. Som rättighetshavare kan även institutionen välja att låta CC-licensiera materialet eller på annat sätt sprida materialet vidare ut i olika kanaler

för fri användning. Materialet kan då nå ut till allmänheten på flera sätt än bara via institutionens egen webbsida.

Lagtext, rättsfall och andra länkar

Upphovsrättslagen, se länk till lagtexten <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19600729.htm>

Om verkshöjdsnivån - NJA 2002 s 178 Landslaget – Rättsfallet handlar om musikgruppen Landslaget vars skivbolag stämde skivbolaget bakom en annan musikgrupp, Drängarna, för intrång i en låt. Den del av låten som Landslaget hävdade upphovsrätt till var en inledande fiolslinga som sedan återkom vid ett par tillfällen i låten. Landslaget menade att slingan var tagen från ett musikstycke som de själva komponerat och givit ut 20 år tidigare. Landslaget fick rätt i Högsta domstolen. Se länk <https://lagen.nu/dom/nja/2002s178>

Om kränkande ändring (ideella rätten) - NJA 1974 s 94 Gunilla Rudling - Ett rättsfall från år 1974 handlar om just kränkande ändring. Målet rörde konstnärinnan Gunilla Rudling som stämde en porrbiograf i Stockholm för att de hade använt konstverk som hon skapat i sin affischering vid biografen. Hennes konstverk hade blandats med fotografier från biografens filmutbud. Högsta domstolen kom fram till att hennes konstverk hade ändrats på ett kränkande sätt och därför stred mot hennes ideella rätt.

Om kränkande sammanhang (ideella rätten) - NJA 2005 s 905 - I ett rättsfall från år 2005 prövade Högsta domstolen frågan om parodi eller travesti av barnboksfiguren Alfons Åberg. I radioprogrammet Pippirull i P3 användes Alfons Åberg i ett helt annat sammanhang än som barnboksfigur. Han framställdes istället som droghandlare och hallick, med hänvisning till att ”alfons” betyder hallick på danska. I radioprogrammet framfördes sedan en dialog med denne nye Alfons som huvudperson. Även musik från filmer med barnfiguren Alfons Åberg och SVTs barnprogram Bolibompa användes i inslaget. Syftet var att framställa Alfons Åberg på ett oväntat och satiriskt sätt. En uppfattning som författarinnan Gunilla Bergström menade att det var kränkande. Högsta domstolen ansåg att det handlade om en travesti och att det därför inte var fråga om kränkning av hennes ideella rätt. Se länk <https://lagen.nu/dom/nja/2005s905>

Om kränkande sammanhang (ideella rätten) - NJA 2008 s 309 - Fallet handlar om regissörerna Vilgot Sjöman och Claes Eriksson som valde att stämma TV4 för de reklamavbrott som skett när två av deras filmer sändes av TV-kanalen. De båda regissörerna hävdade att reklamavbrottet medförde ett kränkande sammanhang för deras filmverk. Högsta domstolen delade regissörernas uppfattning. Se länk <https://lagen.nu/dom/nja/2008s309>

Om avbildning av offentlig konst (PDM-dom) – 6 juli 2017 – Målet handlar om fotografier av offentliga konstverk som finns på Wikimedia Sveriges webbsida www.offentligkonst.se. Upphovsrättsorganisationen Bildupphovsrätt i Sverige (BUS) stämde Wikimedia Sverige och hävdade att inskränkningen om avbildning av offentliga konstverk inte omfattar rätt att överföra avbildningarna till allmänheten. Patent- och marknadsdomstolen (liksom Högsta domstolen i ett beslut från april 2017) delade BUS uppfattning. Se länk

http://www.bildupphovsratt.se/sites/default/files/upload/stockholms_tr_pmt_8448-14_dom_2017-07-06.pdf

Läs mer om Creative Commons och hitta CC-licensierat material här
www.creativecommons.se

Del 2. Annan lagstiftning

Om allmänna handlingar

Kortfattat

De handlingar som hanteras av en myndighet kan vara fråga om allmänna handlingar. Det gäller för dokument som förvaras, inkommer eller upprättas hos en myndighet. De undantag som finns för att en handling inte ska anses vara allmän gäller om det är en teknisk bearbetning, säkerhetskopia, en bibliotekshandling eller en handling som ingår i enskilt arkiv. En allmän handling ska lämnas ut skyndsamt och utan avgift till någon som begär att få ut den. Även en kopia av en allmän handling har personer i vissa fall rätt att få ut. Om det ingår en särskild typ av upphovsrättsligt skyddat verk eller bild i en allmän handling gäller upphovsrätten ändå för det verket eller bilden. Det hindrar dock vanligtvis inte att den allmänna handlingen kan lämnas ut vid förfrågan, såvida det inte handlar om en sekretessbelagd upphovsrättsligt skyddad handling.

Fördjupat

Vad är allmänna handlingar?

Handling som förvaras hos myndighet

En handling är en framställning i skrift eller bild eller en upptagning som kan läsas, avlyssnas eller på annat sätt uppfattas med hjälp av tekniska hjälpmedel. Ordet handling betyder alltså inte bara ett papper med skrift eller fotografier, utan också exempelvis bandinspelningar eller upptagningar för automatiserad behandling (elektroniska handlingar) som innehåller information av något slag. En handling är allmän, om den förvaras hos en myndighet och anses inkommen dit eller upprättad där. Även handlingar som tillfälligt förvaras någon annanstans kan vara att anse som allmänna handlingar.

Det är oftast lätt att konstatera om en konventionell handling förvaras hos en myndighet. Det är svårare med upptagningar som förvaras på en dator. En sammanställning av uppgifter ur en upptagning för automatiserad behandling anses dock förvarad hos myndighet, men bara om myndigheten kan göra sammanställningen tillgänglig med rutinbetonade åtgärder.

Inkommen handling

En handling har enligt huvudregeln kommit in till en myndighet när handlingen har anlänt till myndigheten eller tagits emot av någon behörig person, exempelvis en tjänsteman.

Upprättad handling

En handling anses upprättad när myndigheten expedierar eller sänder iväg den. En handling som inte expedieras är upprättad när det ärende den hör till är slutbehandlat hos myndigheten. Hör handlingen inte till något bestämt ärende, är den upprättad när den har justerats eller färdigställts på annat sätt. En handling som förs fortlöpande i diarium, journal eller databas, anses upprättad när den är färdig för användning. En uppgift i en fortlöpande förord handling blir alltså allmän så fort uppgiften har antecknats eller registrerats. För handling som varken expedieras eller tillhör något ärende, gäller enligt huvudregeln att den anses upprättad och blir allmän först när den har fått sin slutliga utformning.

Vilka undantag finns det från allmän handling?

Teknisk bearbetning och säkerhetskopior

Om en myndighet bara har till uppgift att tekniskt bearbeta eller lagra en upptagning för automatiserad behandling för någon annan myndighets eller en enskilds räkning, anses upptagningen inte vara en allmän handling hos den myndigheten. Inte heller säkerhetskopior anses vara allmänna handlingar.

Handlingar i bibliotek och enskilda arkiv (biblioteksregeln)

Av särskild betydelse för kulturarvsmyndigheterna är *biblioteksregeln*. Regeln innebär att bibliotekshandlingar i ett bibliotek hos en myndighet inte anses som allmänna handlingar. Detsamma gäller för handlingar som från enskild person har tillförts allmänt arkiv, uteslutande för förvaring och vård eller forsknings- och studieändamål. Även privata brev, skrifter eller upptagningar som har lämnats till andra myndigheter, uteslutande för sådana ändamål, behåller sin privata natur. Det gäller även om de har lämnats dit av annan än enskild person. Det är alltså ändamålet som styr huruvida handlingarna anses som allmänna eller inte. Även upptagningar av innehållet i handlingar som omfattas av biblioteksundantaget är undantagna från att bli allmänna handlingar, vilket exempelvis gäller vid digitalisering.

Vad gäller om man vill lämna ut allmänna handlingar?

Allmänna handlingar ska lämnas ut genast och utan avgift

Allmänna handlingar ska genast eller så snart det är möjligt, på stället och utan avgift, lämnas ut till den som begär det. Det ska ske så att handlingen kan läsas, avlyssnas eller på annat sätt uppfattas. En handling får också skrivas av, fotograferas eller spelas in. En begäran om att få ta del av en allmän handling ska alltså handläggas skyndsamt. I princip innebär det att man måste lägga undan det man håller på med och istället handlägga utlämnandet. Enda anledningen att dröja något med att lämna ut en allmän handling är om myndigheten måste pröva om handlingen är hemlig enligt någon bestämmelse i offentlighets- och sekretesslagen

(2009:400) (OSL). Om en handling innehåller hemliga uppgifter ska den i övriga delar göras tillgänglig för sökanden i avskrift eller kopia.

Kopior

Om den sökande begär det ska myndigheten tillhandahålla kopior av allmänna handlingar. En myndighet är dock inte skyldig att, i större utsträckning än vad som följer av lag, lämna ut en upptagning för automatiserad behandling i annan form än utskrift. En myndighet är inte heller skyldig att framställa kopia av karta, ritning, bild eller upptagningar, om det medför svårigheter och handlingen kan tillhandahållas på stället. Avgiftsförordningen (1992:191) är statlig och reglerar de fall då det är möjligt att ta betalt för kopior av allmänna handlingar.

Upphovsrätt och allmänna handlingar?

Allmänna handlingar kan skyddas av upphovsrätt

Upphovsrätt gäller för särskilda verkstyper som ingår i en allmän handling. Det handlar om kartor, alster av bildkonst, musikaliska verk och diktverk. Även fotografiska verk och bilder kan troligen omfattas av begreppet ”alster av bildkonst”.

Upphovsrätt hindrar normalt inte ett utlämnande

Huvudregeln är att även allmänna handlingar som skyddas av upphovsrätt ska tillhandahållas för den som begär det. Det innebär däremot inte att den som handlingarna lämnas ut till har rätt att använda det som är upphovsrättsligt skyddat, utan tillstånd från uphovspersonen eller rättighetshavaren.

Sekretess för upphovsrättsligt skyddade allmänna handlingar

Sekretess kan gälla för upphovsrättsligt skyddade allmänna handlingar, om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att rättighetshavaren lider skada. Bestämmelsen gäller bara uppgifter i upphovsrättsligt skyddade verk som det kan finnas ett kommersiellt intresse av. Det kan tilläggas att den här bestämmelsen i praktiken har använts väldigt begränsat. Bestämmelsen kom till efter det att en person hade gjort den så kallade *Scientologibibeln* tillgänglig för allmänheten på 1990-talet.

Om personuppgifter och personuppgiftsbehandling

Inledning

Från och med den 25 maj 2018 gäller Europaparlamentets och rådets förordning (EU) 2016/679 av den 27 april 2016 (nedan dataskyddsförordningen) vid all behandling av personuppgifter som inte utförs av en fysisk person som ett led i verksamhet av rent privat natur eller som har samband med hans eller hennes hushåll.

Dataskyddsförordningen

En personuppgift är en uppgift som direkt eller indirekt kan kopplas till en nu levande person. Det kan förstås handla om namn och personnummer, men också om en bild på en person (förutsatt att det går att identifiera personen på bilden). Det kan också handla om indirekta uppgifter såsom registreringsnummer på en bil, telefonnummer eller fastighetsbeteckningar, som via ett register går att koppla till en person.

Personuppgiftsbehandling i samband med upphovsrätt blir för det första aktuellt i samband med att man anger upphovspersonens namn. Det skyddade verket i sig kan förstås också utgöra en personuppgift, om verket avbildar en person, eller om verket består av en databas som innehåller personuppgifter osv.

En personuppgiftsbehandling är enligt dataskyddsförordningen bland annat insamling, registrering, organisering, lagring, bearbetning, läsning, användning, spridning eller tillhandahållande på annat sätt, radering eller förstöring. Nästan allt man kan göra med en personuppgift är alltså att anse som en personuppgiftsbehandling.

Laglig grund för behandlingen

För att man ska få behandla personuppgifter måste man ha en laglig grund. De lagliga grunderna är

- a) samtycke,
- b) att behandlingen är nödvändig för att fullgöra ett avtal,
- c) att behandlingen är nödvändig för att fullgöra en rättslig förpliktelse,
- d) att behandlingen är nödvändig för att skydda intressen som är av grundläggande betydelse,
- e) att behandlingen är nödvändig för att utföra en uppgift av allmänt intresse eller som ett led i den personuppgiftsansvariges myndighetsutövning, eller
- f) att behandlingen är nödvändig för ändamål som rör den personuppgiftsansvariges eller en tredje parts berättade intressen, om inte den registrerades intressen eller grundläggande rättigheter och friheter väger tyngre och kräver skydd av personuppgifter.

När det gäller att namnge upphovspersonen är detta en rättslig förpliktelse, alltså grunden c). Om själva verket innehåller personuppgifter på ett eller annat sätt behöver man hitta en laglig grund även för det. Vad man särskilt bör tänka på är att den lagliga grunden f), berättigat intresse, inte får tillämpas av en myndighet.

När det gäller den lagliga grunden samtycke kan den också vara svår för myndigheter att tillämpa. Ett samtycke enligt dataskyddsförordningen kräver nämligen att den som lämnar det är väl införstådd i vad det innebär. Ett samtycke måste också vara helt frivilligt. En enskild kan uppfatta det som att en myndighet har en maktposition gentemot honom eller henne, och att han eller hon inte har något annat val än att lämna sitt samtycke. Ett sådant samtycke ses inte som helt frivilligt, och blir därför ogiltigt.

Det finns förstås situationer där en myndighet kan använda sig av samtyckesgrunden, därför att det inte är någon tvekan om att den enskilde lämnar det frivilligt och att han eller hon förstår vad det innebär. Vad man dock bör tänka på är att ett samtycke när som helst kan återkallas. Om det sker så ska personuppgiften raderas. Det kan bli ett praktiskt problem i vissa fall.

En myndighets behandling av personuppgifter faller ofta under den lagliga grunden e), att behandlingen är nödvändig för att kunna utföra en uppgift av allmänt intresse eller som ett led i myndighetsutövning. Här finns ganska stort utrymme för en myndighet att behandla personuppgifter. För att kunna utföra sitt uppdrag som myndighet behöver man bland annat vara öppen och tillgänglig för allmänheten, exempelvis genom att berätta om sin verksamhet och olika evenemang på sin hemsida. Man behöver alltså inte ha uttryckligt lagstöd för varenda personuppgiftsbehandling man genomför, utan mycket kan sägas följa av myndighetens uppdrag i stort.

För kulturarvsinstitutioner som inte är att anse som myndigheter gäller reglerna i dataskyddsförordningen också. För dem blir tillämpningen i vissa fall dock lite annorlunda, de kan till exempel använda grunden f) berättigat intresse. Grunden berättigat intresse innebär en intresseavvägning, det vill säga att den enskildes intresse av att dess personuppgifter inte behandlas ska vägas mot intresset av att behandlingen genomförs.

Eftersom dataskyddsförordningen nyligen har trätt i kraft finns det inga rättsliga avgöranden som kan ge mer vägledning. Hur man ska göra avvägningen enligt grunden f) är alltså svårt att säga. Man kan få viss vägledning från äldre avgöranden, som gällde tillämpningen av personuppgiftslagen, eftersom många regler är samma som tidigare. Just intresseavvägning som grund för personuppgiftsbehandling fanns till exempel i personuppgiftslagen.

Kulturarvsinstitutioner som inte är myndigheter kan också i vissa fall använda sig av grunden e) allmänt intresse. Det gäller när de utför en uppgift av allmänt intresse som är uttryckligen föreskriven i unionsrätten eller svensk rätt.

Särskilda kategorier av personuppgifter

Särskilda kategorier av personuppgifter kallades tidigare känsliga personuppgifter. De särskilda kategorierna är behandlingar personuppgifter som avslöjar

- ras eller etniskt ursprung,
- politiska åsikter
- religiös eller filosofisk övertygelse
- medlemskap i fackförening

och behandling av

- genetiska uppgifter
- biometriska uppgifter för att entydigt identifiera en fysisk person
- uppgifter om hälsa eller
- uppgifter om en fysisk persons sexualliv eller sexuella läggning.

I grunden är behandling av särskilda kategorier av personuppgifter förbjuden. Det finns förstås några undantag, bland annat för de fall då den enskilde uttryckligen har lämnat sitt samtycke till behandlingen för ett eller flera specifika ändamål, eller när behandlingen är nödvändig för arkivändamål av allmänt intresse.

Det är viktigt att komma ihåg att det är stor skillnad på att bevara information och att publicera den öppet på Internet. Dataskyddsförordningen innehåller flera undantag som gäller arkivändamål av allmänt intresse. Att bevara känslig information är alltså ofta tillåtet. Allmänheten kan också begära att få ta del av handlingar som innehåller känsliga personuppgifter, och om inte någon sekretessbestämmelse är tillämplig så får de också det. *Det innebär däremot inte att man också har rätt att tillgängliggöra informationen öppet på Internet.*

Utgivningsbevis

För hemsidor med så kallat utgivningsbevis gäller inte dataskyddsförordningen. Datainspektionen ifrågasätter dock om myndigheter kan luta sig mot utgivningsbevis för att ”komma runt” dataskyddsförordningen. Ett utgivningsbevis gör att vissa regler i tryckfrihetsförordningen blir tillämpliga på sådant som publiceras, och är till för att skydda enskilda mot det allmänna och inte tvärtom.

Ett utgivningsbevis är alltså inte någon garant för att man inte måste följa dataskyddsförordningen. Däremot kan det vara bra att känna till att det finns webbsidor som har utgivningsbevis, och som alltså inte behöver tänka på samma sätt kring publicering av bilder.

Andra lagar och regler om personer på bild

Lagen om namn och bild i reklam

Om bilder med nu levande och identifierbara personer används i kommersiell reklam krävs alltid samtycke. Samtycket ska vara aktivt för att gälla. Det innebär att frågan om den avbildade godkänner användning av bilden i reklam ska ha ställts och besvarats positivt av denne. Identifierbar är personen om någon annan än han eller hon själv eller den närmaste familjekretsen känner igen personen.

Det är *lagen om namn i bild och reklam* som reglerar den här typen av användning. Fokus ligger på namn, bild eller annan beteckning. Exempel på det sistnämnda är att använda en titel eller symbol för en person som identifierar personen.

Enligt lagen krävs samtycke endast vid kommersiell reklam. Samtycke vid det som kallas för *ideell reklam*, där avsändaren är en organisation eller annan icke-vinstdrivande verksamhet, krävs inte. Lagen säger dock att man bör se till att få samtycke även för sådan användning, men det handlar alltså inte om ett krav.

Vad man kan vara uppmärksam på är att lagen om namn och bild i reklam även gäller när någon handlar på näringsidkares vägnar. Om exempelvis en ideell organisation samarbetar med ett kommersiellt företag och marknadsför deras tjänster eller produkter, anses det troligen ske på företagets vägnar. Därmed faller sådan marknadsföring under lagen om namn och bild i reklam.

Beställda porträttbilder

En beställd porträttbild är en sådan där en privatperson vänder sig till en fotograf och ber denne fotografera någon form av personporträtt, exempelvis familjeporträtt, bröllopsporträtt eller barnporträtt.

Regeln om beställda porträttbilder finns i upphovsrättslagen. Där står det uttryckligen att samtycke alltid krävs från den som har beställt porträttet, oavsett vilken typ av användning som ska ske. Bestämmelsen gäller även för fotografen själv. Vad som är speciellt med denna regel är att när beställaren dör så ska de efterlevandes samtycke inhämtas istället. Kravet på samtycke kan gälla upp till två generationer efter beställarens bortgång.

Eftersom regeln finns i upphovsrättslagen bör det även nämnas att beställaren i sin tur inte har någon rätt att använda den beställda porträttbilden publikt utan tillstånd från fotografen som innehar upphovsrätten till bilden. I praktiken överenskommer vanligen fotograf och beställare om vilken användningsrätt de båda har redan i samband med beställningen.

Lagtext, rättsfall och andra länkar

Tryckfrihetsförordningen, se länk till lagtexten
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19490105.htm>

Offentlighets- och sekretesslagen, se länk till lagtexten
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/20090400.HTM>

Dataskyddsförordningen, se länk till lagtexten
<http://data.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>

Lagen om namn och bild i reklam, se länk till lagtexten
<http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19780800.HTM>

Läs mer om **Datainspektionen** här www.datainspektionen.se.

NJA 1999 s 749 Aktuell Rapport - I ett rättsfall från slutet av 1990-talet förekom en bild på komikern Robert Gustafsson på baksidan av tidskriften Aktuell Rapport i reklamsyfte. Bilden saknade samtycke och stred därför enligt Högsta domstolen mot lagen. Rättsfallet visar även att det saknar betydelse om personen på bilden är offentlig eller privat, samtycke krävs alltid så länge det handlar om kommersiell reklam och nu levande, identifierbar person. Se länk
<https://lagen.nu/dom/nja/1999s749>

Upphovsrättslagen, se länk till lagtexten om beställda porträttbilder § 27 första stycket tredje meningen <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19600729.htm>

Läs mer om **skyddad identitet** och **Skatteverket**
<https://www.skatteverket.se/privat/folkbokforing/skyddadepersonuppgifter.4.18e1b10334ebe8bc80001711.html>

Brottsbalken, se länk till lagtexten <http://www.notisum.se/rnp/sls/lag/19620700.HTM>

Del 3. Praktiskt och konkret

Checklista för upphovsrätt och annan lagstiftning

Kortfattat

När man vill använda ett upphovsrättsligt skyddat fotografiskt verk, ett annat bildkonstverk eller en fotografisk bild som man inte själv äger rätten till finns det olika sätt att gå tillväga. Det första är att ställa sig ett antal frågor. Om svaren innebär att ett tillstånd krävs från upphovspersonen eller annan rättighetshavare kan man få sådant tillstånd på olika sätt. Man kan avtala direkt med upphovspersonen, få tillstånd genom den upphovsrättsorganisation som upphovspersonen är ansluten till eller välja material som av olika anledningar står utanför eller vid sidan av det upphovsrättsliga skyddet. Glöm inte bort att det material du vill använda även kan omfattas av lagstiftningen om allmänna handlingar eller människor på bild.

Fördjupat

Frågor att ställa sig för att få reda på om verket eller bilden får användas utan tillstånd

För att enkelt ta reda på om det verk man vill använda kräver tillstånd eller ej finns det ett antal frågor man kan ställa sig. Svaren på dessa ger besked om tillstånd från upphovspersonen eller annan rättighetshavare behövs, eller om verket eller bilden kan vara fri att använda. Det ger också svar på hur institutionen kan få använda verk och bilder fritt utan att tillstånd behövs, trots att de är skyddade av upphovsrättslagen.

Vid användning av olika typer av material på en offentlig institution är det inte bara fråga om att ha koll på upphovsrätten. Även andra lagstiftningar kan komma i fråga. Det gäller främst om det handlar om allmänna handlingar eller om det fotografi du vill använda föreställer en eller flera människor.

Följ nedanstående frågeschema och sök efter svaren i det här dokumentet, så kommer du fram till vad som gäller för just det material du vill använda.

- 1) Verk eller bild
 - Har det bildkonstverk du vill använda verkshöjd?
 - Är det fotografi som du vill använda ett fotografiskt verk eller en fotografisk bild?
- 2) Offentliggörande
 - Är det verk du vill använda offentliggjort?

- Om inte, handlar det om verk som har lämnats in av upphovspersonen själv till institutionen?
 - Angavs det några restriktioner för användning av verket?
- 3) Skyddstiden
- Lever upphovspersonen? Om inte, vilket år dog upphovspersonen?
 - Om det är fråga om en fotografisk bild, vilket år togs fotografiet?
 - Är det ett fotografi som togs innan år 1969? Hade det vetenskapligt eller konstnärligt värde vid den tiden?
 - Handlar det om ett filmverk där skaparna är döda? Vem dog i så fall sist av huvudregissör, manusförfattare, dialogförfattare och kompositör?
- 4) Inskränkningar och fria nyttjanden
- Gäller någon av de inskränkningar som anges i upphovsrättslagen?
 - Handlar det om storskaligt nyttjande? Finns det i så fall redan ett avtalslicensbaserat avtal tecknat med en organisation som företräder de berörda upphovspersonerna/rättighetshavarna?
 - Är verket herrelöst?
 - Är verket eller bilden CC-licensierat?
 - Är verket eller bilden public domain? Är det kanske CC-märkt med CC0 eller PDM?
- 5) Vid anställning, förvärv eller tredje mans användning
- Har verket eller bilden skapats av en anställd?
 - Finns upphovsrätten reglerad i avtal med den anställde upphovspersonen?
 - Har institutionen förvärvat verket eller bilden genom gåva, donation eller på liknande sätt?
 - Om ja, har institutionen i så fall förvärvat äganderätten, upphovsrätten eller både och?
 - Finns det anledning att begränsa annans nyttjande av de verk och bilder som institutionen förfogar över?
- 6) Allmänna handlingar
- Är det fråga om en allmän handling?
 - Gäller något undantag från reglerna om allmän handling?
 - Ska handlingen lämnas ut?
 - Innehåller den allmänna handlingen ett upphovsrättsligt skyddat verk?
- 7) Människor på bild
- Föreställer fotografiet en identifierbar och nu levande person?
 - Innebär er användning att bilden hanteras digitalt?
 - Sker användningen i kommersiell marknadsföring/reklam eller på uppdrag av/i samarbete med en kommersiell aktör?
 - Gäller användningen ett personporträtt som har beställts av en privatperson?

Ett par av ovanstående frågor om upphovsrätt kommer från ABM Västra Götalands skrift Över minnesmuren. Skriften i fullformat finns här http://www.arkivnamnden.org/sites/default/files/Over_minnesmuren_2uppl.pdf

Att avtala direkt med upphovspersonen

Avtal direkt med upphovspersonen träffas vanligen när det är fråga om uppdrag där någon form av upphovsrättsligt skyddat verk eller bild skapas. Det kan också handla om köp av ett verk eller en bild från någon som är rättighetshavare. Det är viktigt att komma ihåg att upphovsrätten inte automatiskt övergår till uppdragsgivaren, så en särskild överenskommelse måste ske för att uppdragsgivaren ska få en giltig användningsrätt. Upphovsrätten ingår inte heller automatiskt vid köp av exemplar av verk eller bilder. Även vid dessa tillfällen kan man behöva träffa särskilt avtal om användningsrätt, så att köpet inte bara handlar om äganderätten.

När du avtalar med en upphovsperson eller rättighetshavare om användningsrätt bör följande finnas med i det skriftliga avtalet:

- Vilka upphovsrättsligt skyddade verk eller bilder det gäller
- En beskrivning av hur verken eller bilderna ska få användas, både analogt och digitalt
- Under vilken tid användningen får ske
- Om någon ersättning för användningen ska utgå ange och hur betalningen ska gå till
- Underskrifter av såväl upphovspersonen (eller rättighetshavaren) som användaren
- Önskas exklusiv användningsrätt ska det anges
- Framgå vilken CC-licens upphovspersonen/rättighetshavaren tillåter

Tillstånd genom upphovsrättsorganisation

Vid sidan om tillstånd direkt från upphovspersonen eller rättighetshavaren kan tillstånd för olika typer av nyttjanden inhämtas från en kollektiv förvaltningsorganisationen för upphovsrättigheter, även kallat *upphovsrättsorganisation*. En sådan organisation förvaltar främst s.k. *sekundära rättigheter*, dvs. när ett redan befintligt verk eller bild ska vidareanvändas i olika sammanhang.

Upphovsrättsorganisationernas verksamhet regleras sedan 1 januari 2017 av lagen om kollektiv förvaltning av upphovsrätt. Tillsynsmyndighet för den lagen är Patent- och Registreringsverket, PRV.

Nedanstående upphovsrättsorganisationer kan du kontakta för tillstånd när det gäller olika typer av användning av verk, bilder och andra prestationer som redan har skapats. Den avtalslicensbaserade rekommendationen *Grundvillkor för enskilda upphovsrättsavtal om*

kulturarvsinstitutioners storskaliga nyttjande av upphovsrättsligt skyddat bildmaterial (se Bilaga 1) som Digisam och Bildupphovsrätt i Sverige gemensamt har tagit fram, är exempel på tillstånd genom upphovsrättsorganisation.

- ALIS (Administration av litterära rättigheter i Sverige) för användning av litterära verk www.alis.org.
- Bonus Copyright Access (Bonus Presskopia) för kopiering inom utbildningsväsende och för intern information www.bonuscopyright.se
- Bildupphovsrätt i Sverige för avtalslicensbaserade avtal om bildanvändning www.bildupphovsratt.se (Bildupphovsrätt har skapats av olika organisationer som företräder bildupphovspersoner eller har bildupphovspersoner som medlemmar, exempelvis Föreningen Svenska Tecknare, Svenska Fotografers Förbund och Konstnärernas Riksorganisation.) I Bildupphovsrätt ingår även den tidigare organisationen BUS för användning av enstaka bildkonstverk.
- Copyswede för användning av upphovsrättsligt skyddade verk i tv- och radioprogram www.copyswede.se
- SAMI (Svenska Artisters och Musikers Intresseorganisation) för användning av artisters och musikers inspelningar www.sami.se
- STIM (Svenska Tonsättare Internationella Musikbyrå) för användning av musikverk www.stim.se

Riktlinjer för användning av sociala medier

Kortfattat

Att använda sociala medier som kommunikationsform i och för den egna verksamheten är ofta mycket effektivt och innebär en omfattande spridning av informationen. Men, då villkoren för att använda sociala medier är bindande för användaren, kan det behöva upprättas en särskild intern policy för sådan användning.

Upphovsrätten gäller även på nätet och i sociala medier. Det innebär att upphovspersonens rättigheter måste respekteras och följas. Som nämns ovan innebär användningen av sociala medier att olika användarvillkor måste accepteras av användaren för att få ta del av tjänsten. Dessa villkor är ofta mycket omfattande och något man som användare bör sätta sig in i för att förstå hur och när företaget bakom den sociala tjänsten har rätt att använda det material man som användare publicerar genom sitt konto eller profil.

Fördjupat

Användarvillkor i sociala medier

Ett allt vanligare sätt att informera sin omgivning om vad man gör och vem man är att använda sig av olika sociala medier. Informationen sker både i skriftliga uppdateringar och publicering av bilder och filmer. Informationen som läggs ut av användaren är sedan fri att delas av andra användare, för de som man har angivit som behöriga.

Sociala mediers publicerings- och kommunikationsform konkurrerar ofta med etablerade medieföretag när det gäller att sprida nyheter och information om olika händelser som sker. Det som tidigare kunde publiceras först i morgondagens papperstidning sprids nu blixtnabbt på Facebook.

Mängden verk, bilder och filmer som förekommer i sociala medier är massiv. Även här gäller upphovsrättslagen fullt ut, trots att många uppfattar att deras enskilda konton i sociala medier bara sker för eget privat bruk. Visserligen kan ett konto i sociala medier vara att likställa med den upphovsrättsliga inskränkningen privat bruk (Läs mer i stycket *Vilka inskränkningar finns det i upphovspersonens rätt?* ovan). Problemet uppstår dock när användaren inte har begränsat åtkomsten till den närmaste familje- och vänskrets som inskränkningen gäller för. I praktiken blir alltså mängden människor som kan ta del av de bilder som lagts ut mycket vidare än den som anges i inskränkningen och som därför skulle innebära fri användning för privat bruk.

Om man som upphovsperson eller rättighetshavare upptäcker sina verk, bilder eller filmer i sociala medier, utan att själv ha varit den som har publicerat dem, finns det möjlighet att agera. De flesta sociala medier har utförlig information om vad en upphovsperson kan göra när en otillåten publicering har skett och erbjuder sig även att se till att materialet plockas bort. Men det kan vara svårt att helt komma åt den otillåtna användningen, om verket, bilden eller filmen redan har hunnit delas av andra, så att nya digitala exemplar av det skyddade har skett.

Vill man lägga upp verk, bilder och filmer som någon annan har skapat i sociala medier är det viktigt att man har sett till att man har fått rättigheter från upphovspersonen eller annan rättighetshavare att få göra det. I användarvillkoren för den sociala tjänsten garanterar nämligen användaren att det som läggs på det egna kontot också tillhör användaren eller i vart fall får användas med vederbörligt tillstånd.

Användarvillkoren för de sociala medietjänsterna är något som användaren måste ha koll på. De handlar mycket om rent etiska frågor och sådant som kan strida mot gällande lagstiftning. Är det fråga om bilder eller filmer som någon annan har skapat, har varje social medietjänst noga reglerat att det av upphovsrättsliga skäl inte är tillåtet att lägga upp annans material. Sker det ändå kan det tas bort av företaget.

I samtliga fall kan tjänsten användas kostnadsfritt av den användare som blir medlem och upprättar ett konto eller en profil. I gengäld kräver företagen bakom de sociala medietjänsterna användarrättigheter till de verk och bilder som du har skapat och valt att lägga upp på ditt konto eller din profil. Det är ofta fråga om väldigt långtgående rättigheter

som borde få varje användare, privat eller professionell, att fundera en extra gång över vad de väljer att lägga upp och delar med andra.

Sammantaget innebär användarvillkoren att företagen bakom de sociala medietjänsterna erhåller en icke-exklusiv användningsrätt att vidarelicensiera och överföra de bilder/filmer över hela världen som användaren har lagts ut på sitt enskilda konto eller ”i anslutning till” kontot. Användaren har inte rätt till någon ersättning för den omfattande användningsrätten. Vad ”i anslutning till” innebär är oklart, men det utesluter inte att det kan handla om exempelvis en egen webbsida som någon gång angivits som länk på kontot eller hela ditt bildbibliotek i din smartphone. Företagen har också i de flesta fall rätt att ändra, manipulera och beskära bilderna/filmerna.

Här följer länkar till de användarvillkor som företagen bakom de vanligaste sociala medietjänsterna uppställer.

Facebook - Se länk <http://sv-se.facebook.com/legal/terms>

LinkedIn - Se länk <http://www.linkedin.com/legal/user-agreement>

Twitter - Se länk <https://twitter.com/tos>

Google - Se länk <https://www.google.se/intl/sv/policies/terms/regional.html>

YouTube - Se länk <https://www.youtube.com/t/terms>

Instagram - Se länk <http://instagram.com/about/legal/terms/>

Checklista för sociala medier

Med åren har betydelsen av att finnas med i olika sociala medier ökat väsentligt. Det är en form av kommunikationssätt som är kostnadsfritt och ofta når en stor mängd mottagare både snabbt och effektivt. Många kulturarvsinstitutioner har insett nyttan med sociala medier. Genom att mer eller mindre regelbundet publicera inlägg eller uppdatera sin status finns de med i det dagliga informationsflöde som följs av både unga och gamla.

Att vara verksam i sociala medier innebär även att det kan finnas anledning att se över hur det bäst kan ske och till vilken nytta. Det handlar också om att uppfylla såväl användarvillkorens krav som gällande lagstiftning. En policy för sociala medier kan därför behöva upprättas. Genom att utgå från följande frågor kan en sådan policy upprättas.

1) Syfte, tid och resurser

- Har ni utgått från myndighetens uppdrag och klargjort hur det sociala mediet kan bidra till myndighetens verksamhet?
- Har ni analyserat vilka krav på funktion, teknik och säkerhet ni bör ställa?

- Har ni bedömt vilka insatser som behövs i tid och resurser för att hålla de sociala medierna under uppsikt?

2) Avtal

- Har ni gått igenom användarvillkoren för de sociala medierna?
- Har ni bedömt vilka avtalsvillkor som användarna ställs inför för att ta del av myndighetens inlägg eller för att kunna kommunicera med myndigheterna?
- Finns det begränsningar i era rättigheter till upphovsrättsligt skyddat material som ni vill publicera eller på annat sätt använda i sociala medier?

3) Interna regler

- Har ni tagit fram interna regler för bland annat vem som får uttala sig för myndighetens räkning i sociala medier och vilka ramarna är?
- Har ni tagit fram interna regler för hur anställda får använda arbetsgivarens utrustning?
- Rekommenderar ni anställda att undvika att använda privata konton när de kommunicerar via sociala medier i tjänsten?

4) Allmän handling, diarieföring och arkivering

- Har ni rutiner för att hantera allmänna handlingar i sociala medier (myndighetens inlägg, inlägg och kommentarer som kommer in till myndigheten)?
- Har ni rutiner för diarieföring?
- Har ni rutiner för arkivering?
- Har ni gallringsbeslut för sociala medier?

5) Enskilda ärenden

- Hänvisar ni enskilda ärenden (personuppgifter, ekonomiska förhållanden) till en annan kanal än det sociala mediet, exempelvis direkt till en handläggare?
- Har ni rutiner för hur myndigheten ska hantera enskilda ärenden som eventuellt ändå kommer in via sociala medier?

6) Informationskrav

- Framgår det i det sociala mediet att användarna inte får göra inlägg med
 - Kränkande uppgifter
 - Uppvigling, hets mot folkgrupp
 - Barnpornografibrott
 - Olaga våldsskildring
 - Upphovsrättsintrång eller intrång i närstående rättigheter?
- Har ni i det sociala mediet informerat om
 - Myndighetens identitet
 - Syftet med att använda mediet
 - I vilken mån inlägg blir tillgängliga för andra användare

- Att inlägg blir allmänna handlingar
- Vilka uppgifter som inte får publiceras på det sociala mediet (se ovan)
- Vilka åtgärder myndigheten vidtar om någon bryter mot reglerna (blockera, stänga av)?
- Om myndigheten själv använder cookies, har ni också informerat om att
 - Webbplatsen innehåller sådana
 - För vilket ändamål dessa används och
 - Hur användaren kan förhindra dem?

Ovanstående checklista för och frågor om sociala medier är huvudsakligen hämtade från E-delegationens skrift *Riktlinjer för myndigheters användning av sociala medier*. Se <http://www.esamverka.se/download/18.7e784787153f0f33aa51c81d/1464273265830/Riktlinjer%20f%C3%B6r%20myndigheters%20anv%C3%A4ndning%20av%20sociala%20medier%201.0.pdf>

Olika rekommenderade villkor och avtalstexter

Bilaga 1 - Avtalstext om upphovsrätten till anställd fotografers bildmaterial

Bilaga 2 - Avtalstext om upphovsrätten vid uppdragsfotografering

Bilaga 3 - Avtalsmall vid överlåtelse av bildsamling

Bilaga 4 - Avtalstext om samtycke från människor på bild

Bilaga 5 - Informationstext om upphovsrätt riktad till användare

Digisam är en samverkan kring digitalisering, digitalt bevarande och digitalt tillgängliggörande av kulturarvet.

Digisams sekretariat finns hos Riksantikvarieämbetet.

www.digisam.se